

Mieczysław Wrzosek, Alicja Pacholczyk, Zofia Strzyżewska

Dokumenty do dziejów lewicy polskiej w Rosji w latach 1919-1921

Niepodległość i Pamięć 2/2 (3), 189-231

1995

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Dokumenty do dziejów lewicy polskiej w Rosji w latach 1919-1921

W sprawach związanych z liczbą ludności polskiej w Rosji po zakończeniu pierwszej wojny światowej utrzymuje się nadal brak dokładnych informacji. Do ścisłych ustaleń w tych kwestiach nie sposób dojść na podstawie dostępnej literatury przedmiotu¹.

Nie można też ich osiągnąć po wykorzystaniu przekazów źródłowych wynikających z rosyjskich spisów urzędowych, przeprowadzonych w latach 1897 i 1909². W tych rozważaniach trzeba mieć na uwadze ludność polską zamieszkującą ogromne obszary państwa rosyjskiego, milionową rzeszę wygnańców popędzonych na wschód w 1915 r. przez cofającą się armię rosyjską, Polaków służących w armii rosyjskiej i polskich jeńców przetrzymywanych w obozach jenieckich. Wypada tu zaznaczyć, że liczba Polaków służących w armii rosyjskiej wiosną 1917 r. bywa szacowana na 500, a nawet 700 tysięcy osób³. Nie ma też zgodności w sprawach dotyczących liczby jeńców. Najczęściej pisze się o 100 tysiącach, ale w wiedeńskich materiałach archiwalnych znajduje się informacja, co prawda odosobniona, o 300 tysiącach jeńców⁴. W latach następnych liczba Polaków w Rosji zapewne poważnie zmalała, podczas ówczesnych burzliwych wydarzeń i w wyniku żywiołowej ewakuacji. Można jednak przypuszczać, że w okresie, którego dotyczą publikowane dokumenty, wynosiła jeszcze około dwa i pół miliona osób.

Tę dość liczną, ale bardzo rozproszoną społeczność polską, cechował poważny brak spójności wewnętrznej. W dziedzinie politycznej największą rolę odgrywały takie ugrupowania polityczne, jak: Stronnictwo Polityki Realnej, Stronnictwo Narodowo-Demokratyczne, Blok Jedności Narodowej /zespalał Stronnictwo Narodowo-Zachowawcze i Stronnictwo Pracy Narodowej/, Polski Związek Ludowy, Komitet Demokratyczny, Polska Partia Socjalistyczna-Frakcja Rewolucyjna /PPS-Frakcja/, Polska Partia Socjalistyczna-Lewica /PPS-Lewica/, Socjal-Demokracja Królestwa Polskiego i Litwy /SDKPiL/ oraz Zjednoczenie Socjalistyczne Polskie. Najbardziej radykalną postawę przejawiali działacze SDKPiL, PPS-Lewicy i Zjednoczenia Socjalistycznego Polskiego. Wiązali się oni coraz silniej z bolszewikami i

1 Wykaz najważniejszych opracowań i publikacji związanych z tym tematem sporządziła **Walentyna Najdus** *Polacy w rewolucji 1917 r.*, Warszawa 1967, s.41/.

2 **K. Dunin-Wąsowicz**, *Struktura demograficzna narodu polskiego w latach 1864-1914. Liczebność i rozmieszczenie.* [w:] *Historia Polski*. T.III, cz.1., Warszawa 1963, s.93-110.

3 **M. Wrzosek**, *Polskie korpusy wojskowe w Rosji w latach 1917 - 1918*, Warszawa 1969, s.23-25.

4 Pismo przedstawiciela austro-węgierskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych z 19 lutego 1918 r., publ. **M. Wrzosek**, *Polskie formacje wojskowe na Ukrainie w latach 1917-1918*, "Zeszyty Naukowe" Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku, z.66, 1989 r., s.234.

nie uznawali potrzeb walki o niepodległą Polskę, a niebawem zaczęli występować jako członkowie Komunistycznej Partii Robotniczej Polski. Przecistawiali się też zdecydowanie wszelkim wysiłkom na rzecz tworzenia w Rosji samodzielnego polskiego wojska. Ostra walka, która wiosną 1917 r. rozgorzała na tym tle, doprowadziła do podziału społeczności polskiej na dwa przeciwstawne sobie obozy. W jednym zgrupowali się gorliwi zwolennicy tworzenia polskich sił zbrojnych, a w drugim zagorzali przeciwnicy tego zamierzenia. Obóz rzeczników idei polskiego wojska w Rosji był inspirowany przez Stronictwo Narodowo-Demokratyczne Romana Dmowskiego i znajdował poparcie Stronictwa Polityki Realnej, działającego pod kierunkiem Zygmunta Wielopolskiego oraz Erazma Piltza. Na czoło przeciwników polskiego wojska wysunęły się zaś ugrupowania radykalne w swoich poglądach politycznych, a mianowicie SDKPiL, PPS-Lewica i Zjednoczenie Socjalistyczne Polskie⁵.

Zasadnicze starcie wokół sprawy polskiego wojska w Rosji rozegrało się podczas obrad I Ogólnego Zjazdu Wojskowych Polaków, który obradował w Piotrogradzie od 8 do 22 czerwca 1917 r. Doprowadził on do rozłamu. Zwolennicy formowania wojska wyłonili Naczelny Polski Komitet Wojskowy /Naczpól/ z Władysławem Raczkiewiczem na czele, a przeciwnicy powołali Komitet Główny Związku Wojskowych Polaków. W gronie tym działali najpierw pod kierunkiem Antoniego Żaboklickiego, a potem Romana Łągwy, który szybko umacniał swoją pozycję w obozie komunistycznym, zaś w sprawach polskich odgrywał coraz bardziej szkodliwą rolę⁶.

Wysiłki Naczpółu przyniosły powołanie I Korpusu Polskiego pod dowództwem generała Józefa Dowbór-Muśnickiego i przyczyniły się do powstania wielu innych oddziałów, ale nie zaowocowały w sposób zgodny z oczekiwaniami opartymi na możliwościach mobilizacyjnych społeczności polskiej obszarów rosyjskich. Przez szeregi wszystkich oddziałów wojska polskiego /I Korpus Polski, II Korpus Polski, III Korpus Polski, oddziały kapitana Stanisława Skrzyńskiego w Odessie, 4 Dywizja Strzelców generała Lucjana Żeligowskiego, 5 Dywizja Strzelców pułkownika Kazimierza Rumszy, oddziały na Zakaukaziu, na Murmanii i w Helsinkach/, jak się oblicza, przewinęło się około 50 tysięcy żołnierzy. W szeregach armii rosyjskiej służyło jednak około 500 tysięcy Polaków, w tym prawie 20 tysięcy oficerów i aż 119 generałów. Owe szanse, które z tych możliwości wynikały, nie zostały więc wykorzystane, a jako przeszkoda zaprezentowało się głównie przeciwdziałanie komunistycznej lewicy, która podporządkowała się zupełnie bolszewikom.

W drugiej połowie 1917 r. polska lewica komunistyczna przystąpiła również do zabiegów organizacyjno-wojskowych. Działania te były jednak uzależnione od potrzeb sowieckich. Zostały dostosowane do potrzeb cudzych i cudzym celom służyły. Były więc organizowane różne większe i mniejsze oddziały, a weszły one w skład Armii Czerwonej. Największym związkiem taktycznym, traktowanym jako polska formacja Armii Czerwonej, była Zachodnia Dywizja Strzelców. Uchodziła za formację polską, ale w swoim składzie osobowym, obok Polaków, miała również Chińczyków, Koreańczyków i przedstawicieli różnych narodowości muzułmańskich Środkowej Azji⁷.

5 M. Wrzosek, *Polski czyn zbrojny podczas pierwszej wojny światowej*, Warszawa 1990, s.314 i następne.

6 Tamże, s.316

7 W. Najdus, *Lewica polska w Kraju Rad 1918-1920*, Warszawa 1971 s.154.

Do jesieni 1918 r. główne ujemne następstwo tego, że doszło w Rosji do powołania polskich oddziałów Armii Czerwonej wynikało ze szkody, jaką to przynosiło wysiłkom na rzecz tworzenia prawdziwie polskich formacji wojskowych. Potem, gdy doszło już do powstania niepodległego państwa polskiego, rozmiary szkody spotęgowały się, bo rozpoczęła się wojna polsko-sowiecka i po przeciwnej stronie frontu wschodniego wystąpiły "oddziały polskie", które skierowały oręż przeciw obrońcom Ojczyzny. Oddziały te występowały między innymi, w walkach o Wilno, Lidę, Nowogródek i Baranowicze⁸.

Publikowane dokumenty przyczyniają się w sposób istotny do pogłębienia wiedzy o ciężkich zmaganiach narodu polskiego, który odzyskał niepodległość po 123 latach niewoli, ale musiał wystąpić orężnie w walce o swoją tożsamość i suwerenność, a także w obronie własnego terytorium. Wbrew tezom wysuwanych przez niektórych historyków rosyjskich, dokumenty te dowodzą w sposób dobitny, że o konflikcie polsko-sowieckim lat 1919-1921 decydowały zarówno względy terytorialne, jak też przesłanki ideologiczne, wynikające z usilnych dążeń sowieckich do opanowania terytoriów polskich i ukształtowania Polski jako republiki sowieckiej. Wniosek taki wypływa również wyraźnie z dokumentów zawartych w dwutomowej publikacji, świeżo ogłoszonej przez historyków rosyjskich⁹. Stwierdzenie tego faktu ma duże znaczenie dla historiografii polskiej, ponieważ niektórzy historycy rosyjscy zaczynają teraz lansować tezę, że w wojnie polsko-sowieckiej lat 1919-1921 chodziło głównie, a może nawet wyłącznie, o spór natury terytorialnej¹⁰. Teza ta nie wytrzymuje krytyki i nie ma oczywiście poważnych podstaw materiałowych, ale dobrze się stało, że jest już zakwestionowana przez zespół innych historyków rosyjskich, czego wyrazem jest właśnie publikacja przytoczona w przypisie nr 9.

Mieczysław Wrzosek

* * *

Przygotowane do publikacji dokumenty zostały wyłonione z zasobów dawnego Centralnego Archiwum Partyjnego Instytutu Marksizmu-Leninizmu w Moskwie¹¹ w trakcie przeprowadzania kwerend dla *Słownika Biograficznego Działaczy Polskiego Ruchu Robotniczego*. Specyficzny cel poszukiwań, a głównie brak czasu nie pozwoliły na skopiowanie dokumentów w całości, w związku z czym część publikujemy we fragmentach albo nawet w streszczeniach. Wydaje się jednak, że nawet w takiej formie składają się one na pewną całość odsłaniającą metody i formy szkodliwych działań przeciwko odradzającemu się państwu polskiemu, w których - niestety - lewica polska wzięła dość czynny udział. Nie jest naszym zadaniem ocena postawy ludzi przekonanych o wyższości priorytetów klasowych nad narodowymi; były wszakże w tej działalności pewne treści, których w świetle przytoczonych materiałów nie da się określić inaczej jak antynarodowe.

8 Tamże, s.225.

9 *Polsko-sowiecka wojna 1919-1920* [Wcześniej nie publikowane dokumenty i materiały]. Wydaw. Rosyjskiej Akademii Nauk, Instytutu słowianowiedzenia i bałkanistyki, Moskwa 1994, cz.I-II.

10 I.W. Michutina, *Polsko-sowiecka wojna 1919-1920*, Moskwa 1994, s.2 (Motto na kontroladce).

11 Obecnie Rosyjskie Centrum Przechowywania i Udostępniania Dokumentów Nowej i Najnowszej Historii w Moskwie (dalej - RCHIDNNI).

Omawiane dokumenty pochodzą z zespołu Nr 63, inwentarz I pod ogólną nazwą: Biuro Polskie Agitacji i Propagandy przy KC WKP/b/. 1917-1931¹². Zespół jest podzielony na następujące rozdziały: Sekretariat Biura Polskiego przy KC RKP/b/ w Smoleńsku. 1919-1921; Wydział ewidencji i rozdziału kadr partyjnych Biura Polskiego przy KC RKP/b/. 1919-1924; Dział ksiąg alfabetycznych, rejestracyjnych, spisów Polaków komunistów skierowanych do Sowieckiej Armii Zachodniej, komunistów w guberniach charkowskiej, jekaterynberskiej i innych; komunistów Polaków kolei żelaznych Zachodniej, Południowej i innych. 1920-1922; Wydział Agitacji i Propagandy Biura Polskiego przy KC RKP/b/. 1919-

12 Biuro Polskie KC RKP/b/, od grudnia 1925 KC WKP/b/ - centralna instytucja kierująca pracą polityczną komunistów polskich w Rosji radzieckiej, wylaniana na ich kolejnych naradach. Po likwidacji Centralnego Komitetu Wykonawczego grup KPRP w Rosji powstały w wyniku uchwał I narady komunistów polskich, zwołanej w Moskwie 9-11 IX 1919: Biuro Wykonawcze KPRP w Rosji /członkowie: S. Bobiński, S. Brodowski - sekretarz, K. Brodzki, J. Dolecki, F. Kon, S. Łazowert, J. Marchlewski; zastępcy: K. Cichowski, J. Leszczyński, S. Przedeczka/, oraz podporządkowane mu Polskie Biuro Propagandy i Agitacji przy KC RKP/b/ z udziałem K. Brodzkiego, S. Łazowerta /sekretarza/ i W. Millera. 5 V 1920 usunięto dwutorowość pracy organizacyjnej, tworząc Biuro Polskie KC RKP/b/. Pracując pod kierownictwem władz RKP/b/ Biuro utrzymywało ścisłą więź z KC KPP. Początkowo /zwłaszcza w 1919-1920/ odgrywało ważną rolę jako ośrodek kierowniczy komunistów polskich w Rosji radzieckiej, których w 1920 było 18 tysięcy; prowadziło też działalność polityczną, głównie wśród polskich uchodźców i byłych jeńców wojennych. B.P. sprawowało też kierownictwo polityczne nad Komisariatem Polskim przy Komisariacie Ludowym ds Narodowości. Następnie przekształciło się w organ kierujący pracą propagandowo-agitacyjną wśród Polonii w całej Republice Rad i koordynacją prac biur polskich przy gubernialnych i republikańskich komitetach RKP/b/, głównie na Białorusi, gdzie istniały większe skupiska polskie /w 1920 - 28 biur/. Wywierało istotny wpływ na funkcjonowanie polskich biur oświaty /RFSRR w Moskwie, USRR w Charkowie i terenowych na Ukrainie, BSRR w Mińsku i terenowych na Białorusi /zajmujących się programami, podręcznikami i funkcjonowaniem szkół polskich w ZSRR.

Związani z B.P. działacze byli autorami oświadczenia komunistów polskich w Rosji radzieckiej, złożonego 2 II 1920 na posiedzeniu Ogólnorosyjskiego CKW Rad w sprawie toczącej się wojny polsko-radzieckiej. Stwierdzono w nim, że "proletariat polski prowadzi ciężką walkę przeciwko burżuazyjnemu rządowi polskiemu, który podszywając się pod formy demokratyczne, w istocie dławi sposobami jak najbardziej barbarzyńskimi ruch robotniczy... Obalić ten porządek, zrzucić jarzmo obszarników, kapitalistów i ich pachołków, obalić rząd, opierający się na bagnietach żołądkich, wprowadzić w wyzwolonej przez rewolucję od obcego jarzma Polsce dyktaturę proletariatu - oto zadanie Komunistycznej Partii Polski. Zadanie to nie może zostać dokonany zewnętrzną siłą obcej armii. Wtargnięcie jakiegokolwiek armii do Polski dałoby, przeciwnie, burżuazji możliwość podtrzymania nacjonalizmu ze wszystkimi jego następstwami w masach ludowych, które w ciągu półtora stulecia poznały okropność niewoli narodowej. Dlatego to Partia Komunistyczna odrzucała zawsze i odrzuca myśl o podboju Polski przez Rosję Sowiecką... Dlatego to my, komuniści Polacy, solidaryzując się całkowicie z polityką rządu sowieckiego w stosunku do Polski, która dąży do zakończenia wojny i zawarcia pokoju z Polską, gotowiśmy wszelkimi środkami polityce tej współdziałać. Jeżeli jednak rząd polski odrzuci pokój i będzie nadal prowadzić ofensywę, my komuniści Polacy, będziemy Rosję proletariacką od tej napaści bronić, jak broniliśmy dotąd".

Od II ogólnorosyjskiej konferencji komunistów polskich 5 V 1920 B.P. działało w składzie: J. Dolecki, J. Marchlewski /przewodniczący/, E. Próchniak; zastępcy: S. Brodowski, S. Budzyński, K. Cichowski, A. Kaczowski-Sławiński. 19 VII 1920 B.P. wyłoniono w składzie: F. Dzierżyński /przewodniczący/, F. Kon, J. Marchlewski, J. Unslicht /później także K. Radek/. Zajął się ono mobilizacją komunistów polskich na Front Zachodni w związku z ofensywą Armii Czerwonej. Od 29 VII 1920 B.P. działało w Białymstoku, a jego członkowie stanowili jednocześnie Tymczasowy Komitet Rewolucyjny Polski /TKRP/.

W drugiej połowie sierpnia 1920 r. B.P. przeniosło się do Smoleńska, a od października tegoż roku przebywało w Moskwie.

1923; Dział Tajny Biura Polskiego przy KC RKP/b/. 1920-1921; Wydział Zagraniczny Biura Polskiego przy KC RKP/b/. 1920-1921; Dział Wydawnictw Biura Polskiego; Wydział Finansowy Biura Polskiego. 1919-1923; Dokumentacja Biur Miejscowych Polskich przy Komitetach Obwodowych Partii Białorusi, Gruzji i Ukrainy. 1917-1931.

Samo wymienienie przytoczonych nazw pokazuje jak ogromny i rozmaity w treściach jest skompletowany w zespole 63 zbiór dokumentów. Zawiera on informacje zarówno o charakterze personalnym jak i ogólnym. Główną jednak zaletą tego właśnie zasobu jest fakt, iż pokazuje on działalność praktyczną, wykonawczą lewicy polskiej w tym okresie. Każde zawarte w nim rozporządzenie, zestawienie, spis, delegacja czy korespondencja są konsekwencją poprzednich ogólnych postanowień organów partyjno-państwowych władzy sowieckiej, wynikają z całkowitego podporządkowania się.

Niniejszą publikację traktujemy raczej jako sygnał, próbę zwrócenia uwagi na zawartość tego zespołu akt, tym bardziej, iż był on dotąd w niewielkim stopniu wykorzystywany¹³.

Z przejranych kilkudziesięciu tek wybraliśmy kilkanaście dokumentów, które prezentujemy w całości, fragmentach albo streszczeniach. Można je podzielić na kilka grup. W pierwszej przedstawiamy materiały związane z działalnością polityczno-finansową Biura Polskiego przy KC RKP. W tej grupie na uwagę szczególną zasługuje dokument z 1920 r. pt. "Projekt Budżetu na prowadzenie operacji wojennych w Polsce w celu poparcia rewolucji polskiej". Projekt został sporządzony w Biurze Polskim, zatwierdzony i podpisany przez Konstantego Brodzkiego. Dokument jest oryginalny ale brakuje na nim dokładnej daty i ustalenie jej wymaga dalszych badań. Nasuwa się jednak sugestia, że powstał on w lipcu 1920 r., w momencie utworzenia Tymczasowej Rady Rewolucyjnej, w okresie który W.I. Lenin określał jako przełomowy od wojny obronnej Rosji Sowieckiej przeciwko Polsce ku wojnie ofensywnej w celu "pomocy sowietyzacji Polski". Teraz już wiadomo, że uznając niezręczny charakter takiego celu wódz proletariatu delikatnie wyjaśniał: "Formułowaliśmy to nie w oficjalnej rezolucji, zapisanej w protokóle zjazdu...lecz między nami mówiąc - musimy wypróbować bagnetami, na ile dojrzała rewolucja klasowa proletariatu w Polsce"¹⁴. W tym kontekście całkiem uzasadnione wydają się być koncepcje polityczne naczelnika państwa, Józefa Piłsudskiego, jego determinacja w działaniu, aby "obalić wszelkie próby i zakusy narzucenia raz jeszcze życia obcego, nie urządzonego przez nas samych"¹⁵.

Drugim dokumentem w omawianej grupie, przedstawionym w skrócie, jest wyciąg z "Księgi kont osobistych Polbiura przy KC RKP/b/, obejmujący okres 1918-1920 r. i pokazujący, że właściwie cała kadra kierownicza komunistów polskich przebywających w Rosji posiadała owe konta osobiste (numer archiwalny - 340).

Kolejną pozycję stanowią wyciągi z dokumentów sprawozdawczych dotyczących działalności finansowej Polbiura w Rosji Sowieckiej. Jest tu zanotowany ogólny stan kont w

13 Z polskich badaczy stosunkowo najszerzej wykorzystuje tę dokumentację W. Najdus w książce o lewicy polskiej w Kraju Rad. Niektóre dokumenty uwzględniła wydana ostatnio rosyjska publikacja źródłowa na temat wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920 r. (Zob. odpowiednio przyp. Nr 7 i 9).

14 Cyt. za: "Istoriczeskij Archiw", wyp. 1, 1992, s.16-17.

15 Cyt. za: J. Kumaniecki, *Tajny raport Wojkowa czyli radziecka taktyka zwrotu polskiego mienia gospodarczego i kulturalnego po pokoju ryskim*, Warszawa 1991, s.11.

tym okresie, źródła dochodów, niektóre wydatki, m.in. na działalność nielegalną w Polsce. W tym wypadku są to notatki bardzo fragmentaryczne, bo robione z wielkich ksiąg kasowych (numer archiwalny - 338).

Następne dokumenty ilustrują różne strony działalności lewicy polskiej w okresie 1920-1921. Publikowany pod Nr 4 List Edwarda Próchniaka niedwuznacznie świadczy o stosunku komunistycznej lewicy do wkroczenia Armii Czerwonej w granice Polski i własnych w tym zakresie działań w celu ułatwienia zwycięstwa w kraju władzy rad. Fragment tego dokumentu przytoczony jest w biografii Edwarda Próchniaka, jednak pomija wstęp świadczący o tym, że krajowe kierownictwo partii komunistycznej w obliczu lipcowej ofensywy Armii Czerwonej, nadal miało na względzie tylko potrzeby rewolucji rosyjskiej¹⁶.

Nie mniej ciekawą wydaje się poz. Nr 5: "Zestawienie polskich obozów jenieckich w Rosji Sowieckiej oraz stan liczebny jeńców w tych obozach", sporządzony w Biurze polskim 23 maja 1920 r. prawdopodobnie z koniecznością wzmocnienia 12 Armii Sowieckiej na Froncie Zachodnim elementem polskim z głębi Rosji¹⁷. Ponieważ w Rosji misje Polskiego Czerwonego Krzyża nie miały takich warunków i możliwości działania jak Rosyjski Czerwony Krzyż w Polsce i jego mandatariuszka Stefania Sempołowska, wiadomości o liczbie ludności polskiej w Rosji są mocno niepewne, a więc każde, nawet niepełne źródło, stanowi ważny przyczynek poszerzający stan dotychczasowej wiedzy. Publikowane zestawienie powstało dzięki opracowaniu rozesłanych po całej Rosji przez Polbiuro 3915 ankiet (numer archiwalny dokumentu - 132).

Zupełnie odrębny rodzaj stanowi poz. Nr 6 (numer archiwalny - 304). Są to sporządzone w okresie od marca 1920 do marca 1922 - krótkie informacje o polskich rewolucyjnych emisariuszach wysyłanych do kraju. Chociaż nie są one przedstawione przez nas w całości, odślanają częściowo zasłonę nad kuchnią "roboty nielegalnej" w Polsce i roli w tym KPRP.

Bliska w treści do poz. Nr 6 jest poz. Nr 7 (numer archiwalny 199). Są to notatki sporządzone w Biurze Polskim o sytuacji w kraju na podstawie informacji uzyskanych "od towarzyszy członków KPRP zwróconych przez Rząd Polski eszelonem z dn. 14 marca [1920 - aut.] na zasadzie Umowy o Wymianie", w których towarzysze J. Albrecht, Leopold Janecki, W.J. Węgliński i towarzyszka Krygier informowali głównie o sytuacji "towarzyszy w kraju".

Dokumentem o może największej sile wyrazu jest przedstawione w poz. Nr 8 (numer archiwalny teki - 54) "Sprawozdanie Konstantego Brodzkiego Pełnomocnika do Spraw Ewakuowanego z Polski mienia i archiwum", zapadającego, jak to sam stwierdził, na ciężką chorobę nerwową z powodu nadmiernej w jego przekonaniu ustepliwości delegacji sowieckiej w Rydze wobec Polski w sprawie "mienia kulturalno-historycznego znaczenia".

Poz. Nr 9 obejmuje kilka okólników i zaleceń w sprawie pozyskiwania jeńców polskich na rzecz idei komunizmu, by po powrocie do kraju mogli odegrać rolę "bolszewickiego bakcyła" i wzniecić pożogę rewolucji klasowej w Polsce (numer archiwalny - 197).

16 P. Samuś, *Edward Próchniak*, Warszawa 1983 s.130-131.

17 Zob.: *Polsko-Sowiecka wojna*, op. cit. cz. II, s.56-57, 60, 67.

Po pewnym zastanowieniu zdecydowaliśmy się włączyć także list Stefanii Sempołowskiej jako przedstawicielki Rosyjskiego Centralnego Czerwonego Krzyża, z dn. 25 X 1920 r. do Juliana Marchlewskiego (teka archiwalna Nr 199). List ten został opublikowany w przywoływanym już kilkakrotnie rosyjskim zbiorze dokumentów dotyczących wojny 1920 r.¹⁸, lecz w tłumaczeniu na język rosyjski. Biorąc pod uwagę potrzeby czytelnika polskiego dajemy tekst polski. Ma on ponadto znaczenie aktualne politycznie, wobec pojawiających się w Rosji głosów, które próbują przeciwstawić zbrodni katyńskiej "martyrologię" jeńców sowieckich w Polsce w 1920 r.

*Alicja Pacholczyk
Zofia Strzyżewska*

¹⁸ Tamże, s.112-115.

Nr I

1920 r., Moskwa - Projekt Budżetu sporządzony w Biurze Polskim przy KC RKP/b/ na operacje wojenne w Polsce w celu poparcia rewolucji

Polbiuro przy KC RKP/b/.

Bardzo tajne

Sekretariat w Moskwie

"Projekt budżetu na operacje wojenne w Polsce"

Bardzo konfidencyjne.

"Przybliżony projekt na operacje wojenne w Polsce w celu poparcia polskiej rewolucji.

Dla sfinansowania poczynań wojennych w celu poparcia rewolucji w Polsce zostaje otwarty kredyt na 36.000.000 rubli na pierwszy miesiąc; kredyt ten z konieczności szybkich działań musi być realizowany bez żadnych przeszkód natury formalnej.

Przybliżone uzasadnienie budżetu jest następujące.

POLSKA RADA REWOLUCYJNA (POLREWSOWIET) łączy w swych rękach całą pracę wojskowo-rewolucyjną i znajduje się w dyspozycji Rewolucyjnej Wojennej Rady Republiki, zaś z przeniesieniem za granicę Polski również podlega władzy rewolucyjnej polskiej.

Budżet został sporządzony przez Wydział Polrewwojensowietu (Polskiej Rady Wojenno-Rewolucyjnej).

A. WYDZIAŁ POLITYCZNY:

a/ Gazeta /Biuletyn Polskiej Rady Wojenno-Rewolucyjnej/ - dwa razy w tygodniu - 100.000 egz. (na miesiąc - 800.000 egz.) - 500.000 r.

b/ Odezwy ogólne do żołnierzy byłego Białgorodzkiego Pułku Polskiego, do żołnierzy Piłsudskiego, żołnierzy Dowbór-Muśnickiego, do mas pracujących Białorusi, Litwy i Polski - 1.000.000 r.

c/ Wydanie broszur o tematyce wojennej, pomocy naukowych dla żołnierzy i szkoły instruktorów (podręczniki, kompasy, lornety, mapy i.t.p. - 200.000 r.

d/ Pozostałe nadzwyczajne wydatki agitacyjne i kulturalno-oświatowe, jak koncerty, manifestacje, mitingi, czerwony materiał - 100.000 r.

Razem: 1.800.000

B. WYDZIAŁ ADMINISTRACYJNY.

a/ Utrzymanie i wysyłanie ludzi do jawnego i nielegalnego przygotowania miejscowych ośrodków organizacyjnych - 1.000.000 r.

C. WYDZIAŁ OPERACYJNY

a/ delegację i utrzymanie osób, dających wskazówki o charakterze strategicznym, zapewnienie stałej cyrkulacji i łączności, przekupstwo i dostarczenie informacji wojskowych

na bliskie odległości - 10-20 punktów, zmieniających się wielokrotnie; na dłuższe - 20-30 punktów jednorazowych i różnych - 1.000.000 r.

b/ Wydatki na utrzymanie armii:

1. pensję dla czerwonoomarmistów i instruktorów brygady w granicach 250-1200 rubli miesięcznie licząc 10.000 osób - 3.000.000

2. Wyżywienie brygady licząc 6% od pensji miesięcznej na dobę, zaś brygadę w początku miesiąca na 4.000 osób, pod koniec miesiąca - 4-krotnie więcej, co stanowiłoby 10.000 dób, po 20 rubli ma dobę i wyniosłoby - 6.000.000 r.

3. Wyżywienie koni brygady, licząc etatowo 300 na pułk brygady piechoty (3 pułki), 800 na pułk kawalerii, 650 - na dywizjon artylerii, na pozostałe jednostki - około 160, a zatem koni - 2500: dawka owsa na dobę - 12, siana 12, w przemarszu w ciągu miesiąca stanowić będzie 75.000 dawek - 2.250.000 r.

4. Wydatki jednostek brygady na remonty i nabycie środków łączności: 6 jednostek po 50.000 rubli, na delegacje 6 jednostek po 10.000 rubli, na kancelarię 6 po 10.000, na potrzeby gospodarcze 6 po 100.000, na wewnętrzne potrzeby kulturalno-oświatowe 6 po 10.000, co razem będzie stanowiło - 1.000.000 r.

Razem punkt B - 12.250.000 rubli

c/ wydatki na przygotowanie broni i amunicję:

1. artyleria, strzelby 500.000, naboje 12.000.000, kulomioty 256, działa lekkie - 24, ciężkie - 4, pocisków 56.000 - 10.000.000 r.

2. Gospodarka inżynierska: aparaty telefoniczne i telegraficzne, drut, motocykle, auta ciężkie i lekkie, rowery, aparaty latające (pływające w powietrzu), latawce, aeroplany, wozy pancerne, środki techniczne - 4.000.000 r.

3. Majątek medyczny: materiały opatrunkowe, furmanki dwukółki, gaza, bandaż, przyrządy chirurgiczne, produkty chemiczne - 1.500.000 r.

4. Środki transportowe: powozy, dwukółki, kuźnie polowe, uprzęż, siodła, podkowy, gwoździe - 500.000 r.

Razem punkt C - 16.000.000 r.

Wszystkiego - 29.250.000 rubli.

D. WYDZIAŁ WERBUNKOWY

a/ Utrzymanie werbowników, ich rozjazdy, utrzymanie ochotników w podróży i w poszczególnych miejscowościach przy nieznacznej odległości 2-3 dni drogi przy liczbie ostatnich od 10.000 do 20.000 osób, co daje około 60.000 dób, licząc po 15 rubli na dobę - 900.000 r.

b/ wydatki różne - 100.000 r.

Razem - 1.000.000 rubli.

E. WYDZIAŁ FINANSOWY

a/ Utrzymanie wydziałów, pensje, kancelaria, oświetlenie, maszyny do pisania, reperacja maszyn, wyjazdy służbowe, średnio na wydział 20.000 - razem 300.000 r.

F. WYDATKI NADZWYCZAJNE, NIEPRZEWIDZIANE - wielkości 10% od ogólnej sumy 3.000.000 - razem 3.000.000 r.

W przypadku obrachowania na 2 miesiące trzeba dodać na utrzymanie armii 14.000.000
Razem na dwa miesiące - 50.150.000

^a Zatwierdzone przez CK RKP ^a
Brodzki^{a 1}

oryginał, maszynopis ros.
RCHIDNNI, zesp. 63, inw. 1, sygn. 54, k. 1-1v.

a - a Dopisane odręcznie czarnym atramentem

1 Konstanty Brodzki /1883-1937/ - od 1901 r. działacz młodzieżowych organizacji socjalistycznych w Warszawie, 1903-1906 PPS, następnie PPS-Lewicy. W 1916 w Paryżu związał się z bolszewikami. Od 1917 działał w Piotrogradzie, m.in. w PPS-Lewicy, później w Centralnym Komitecie Wykonawczym grup KPRP, przewodniczący Komisji Likwidacyjnej d/s byłego Królestwa Polskiego, następnie kierownik Komisariatu d/s Polskich, od 1920 konsultant d/s polskich Kolegium Komisariatu Ludowego Spraw Zagranicznych RSFSR. W 1919-1920 wchodził w skład Biura Polskiego KC Rosyjskiej Komunistycznej Partii /bolszewików/ (RKP/b/), w tym charakterze sygnował publikowane dokumenty.

Jego życiorys zob. Słownik Biograficzny Działaczy Polskiego Ruchu Robotniczego (dalej: Słownik), T. I, Warszawa 1978.

Nr II

1918-1920, Moskwa. - Wykaz osób posiadających konta osobiste w Rosji Sowieckiej w l. 1918-1920 z "Księgi kont osobistych Polbiura przy KC RKP/b/".

1. Makowski Jerzy
2. Farmajster [Formajster Aleksander]
3. Niedźwiedzki Ludwik
4. Łazowert Samuel
5. Andziak [Roman]
6. Piotrzuk
7. Szymański [Bolesław]
8. Muklewicz Romuald
9. Sieklucki [Sieklicki Roman]
10. Krajewski [Feliks]
11. Jankowski [Antonikowski Franciszek]
12. Bobeko Wł.
13. Radwański Tadeusz
14. Długokęcki J[ózef]
15. Kosior Kazimierz
16. Śledź W[olidar]
17. Roszkowski [Bolesław?]
18. Gajdziński J[ózef]
19. Szeryński [Zdzisław]
20. Puchalak A.
21. Dziaekiewicz [Stanisław]
22. Brodowski Stefan [Bratman]
23. Gliński [Andrzej]
24. Mucha [Bolesław?]
25. Próchniak Feliks
157. Gruzel [Wacław]
158. Drągowska [Paulina]
159. Śledź [Wiejska Felicja]
160. Pawłowski Szczepan
161. Guzik
162. Wileńczyk Z.
163. Bobiński Stanisław
164. Nowakowski [Henryk]
165. Seklucky [Sieklicki Roman]
166. Matukiewicz
167. Wiśniewski Z[ygmunt]
Polak [Jan]
Żbikowski [Stefan]
Szereszewski
168. Próchniakówna W[ładysława]
169. Wilczyński [Władysław]
170. Gliński A[ntoni]
171. Morawski Julian
172. Rudomina H[enryk Rudomino]
173. Cichoński [Antoni]
174. Muklewicz St[anisław]
175. Szczepański S[tanisław]
176. Piechalak [Antoni]
177. Pawłowski [Roman]
178. Holcman A. [Edward]
179. Bąk Fr[anciszek]
180. Jagodziński A[dam]
181. Rewoliński W[iktor]
182. Andziak R[oman]
183. Kurczyński [Aleksander]
184. Półtorak
185. Rewolińska
186. Zejfert [Fryderyk ?]
Samusjew
Kowalewski [Feliks ?]
187. Sikorski [Antoni Franciszek]
Kozłowski II [Henryk ?]
188. Wolniak [Bolesław]
189. Hadmajer B[olesław]

190. Bodzanowski [Natan Zdzisław]
 191. Kozłowski [Ignacy]
 192. Nigiel [Bronisław]
 193. Szlendak [Wacław]
 194. Nowicki Wł.
 195. Szklarek [Ignacy]
 196. Pająk Jan
 197. Sakowicz [Arkadiusz]
 198. Ruta [Józef]
 199. Długokręcki J. [Józef Długokęcki]
 200. Wąsowicz [Kazimierz]
 Piechlakowa N.
 201. Żuk Piotr
 202. Szeryński Z. [dzisław]
 203. Bobiński St. [anisław]
 204. Łazowert [Samuel]
 205. Wileńczyk Z.
 206. Radwański T. [adeusz]
 207. Sławiński A. [dam]
 208. Cichoński A. [ntoni]
 209. Andruszkiewicz [Zenon]
 210. Morawski J. [ulian]
 211. Forjasz [Franciszek]
 212. Próchniak F. [eliks]
 213. Guzik
 214. Muklewicz Rom. [uald]
 215. Sieradzki Al. [eksander]
 216. Przestrzelski Fr. [anciszek Dąbrowski]
 217. Orkisz J. [akub]
 218. Jankowski F. [ranciszek Antonikowski
 lub Kotus-Jankowski]
 219. Próchniak S. [ewer - Edward Próchniak]
 220. Bąk Fr. [anciszek]
 221. Pawłowski Rom. [an]
 222. Rudomina H. [enryk Rudomino]
 223. Wieczorek
 224. Sznajderowicz W. [acław]
 225. Holcman A. [Edward]
 226. Gajdziński J. [ózef]
 227. Bodzanowski Z. [dzisław]
 228. Sieklucki [Roman Sieklicki]
 229. Roszkowski [Bolesław ?]
 230. Śliwiński A. [dam]
 231. Kurczyński [Aleksander]
 232. Nowak J. [akub]
 234. Górnicki St. [anisław]
 235. Czerwiński J. [ózef]
 236. Pawłowski Szcz. [epan]
 237. Mucha [Bolesław ?]
 238. Formajster [Aleksander]
 239. Muklewicz St. [anisław]
 240. Gruszkowski [Ignacy]
 241. Łądwa [Roman Łągwa]
 242. Józefowicz [Józef]
 243. Szczepański K. [onrad]
 244. Wziątek [Kazimierz]
 245. Gierasimowski [Władysław]
 246. Kozłowski [Ignacy ?]
 247. Kowalewski [Felix ?]
 248. Guttman [Bronisława Gutman-Marchlewska]
 249. Piechlak A. [ntoni Piechalak]
 250. Zajfert Fryd. [eryk]
 251. Chyliński St. [anisław Gąsiniak]
 252. Gołębiowski [Jan, ps. Czarny]
 253. Ruciński [Paweł]
 254. Tołstow
 255. Samsujew
 300. Sach B. [ernardzaks]
 301. Górnicki St. [anisław]
 302. Miłek
 303. Sławiński [A. dam]
 304. Borowicki
 305. IV Warszawski Pułk
 306. Dobrowolski
 307. Wagner Wł. [adysław]
 308. Dmitrijew [Piotr]
 309. Kazor B. [olestaw]
 310. Łągwa [Roman]
 311. Czerwiński [Edward]
 312. Pochopień [Bronisław]
 313. Dobrowolski II
 314. Wąsowicz [Kazimierz]
 315. Pakosz [Marcin]

-
316. Wziętek [Kazimierz]	324. Bąk [Franciszek]
317. Gruszkowska [Helena]	325. Andziak [Roman]
318. Szczepański [Konrad]	326. Rewoliński [Wiktor]
319. Szlendak [Wacław]	327. Piechalak [Antoni]
320. Tarwacka [Stefania]	328. Długokręcki [Józef Długokęcki]
321. Szklarek [Ignacy]	329. Roszkowski [Bolesław ?] ¹
322. Janikowska	330. KC Kom. Partii Litwy i Białorusi ²
323. Rewoliński [Wiktor]	

Oryginał, rękopis

RCHIDNNI, zesp. 63, inw. I, sygn. 340

¹ Źyciorysy większości wymienionych znajdują się w: Księga Polaków uczestników rewolucji październikowej 1917-1920. Biografie, Warszawa 1967 (dalej: Księga Polaków)

² Numery wykazu nazwisk pokrywają się z numerem karty.

Nr III**1920 wrzesień 15-1921 grudzień 31, Moskwa. - Notatki z dokumentów sprawozdawczych dotyczących działalności finansowej Biura Polskiego przy KC RKP w Rosji Sowieckiej**

Nr 1. Ze sprawozdania Biura Polskiego za okres 20 VII - 31 XII 1920 wynikało, iż w tym czasie budżet stanowiły następujące sumy: 22.450.589, 16 rubli sowieckich; 1.684.609,40 rubli carskich; 571.242,70 - marek.

Na kontach osobistych członków Biura Polskiego w tymże okresie znajdowało się: 64.082.725 - rubli sowieckich i 1.000,10 rubli carskich.

RCHIDNNI, zesp. 63, inw. I, sygn. 338, k. 3

Nr 2. Z bilansu za 31 XII 1920 wynika, że konta osobiste posiadali członkowie Biura Polskiego: Stokowski¹, Radwański², F. Dzierżyński³, Płachow⁴, Łoganow⁵, Buchman⁶, Bogucki⁷, Węgliński⁸, Konopko⁹, Miller¹⁰ i inni.

Tamże, k. 5v - 6

Nr 3. Z objaśnienia do sprawozdania finansowego Polbiura za 1920 rok - Sprawozdanie rozpoczynało się z dn. 20 VII 1920 r. czyli od momentu reorganizacji Polbiura przy KC RKP i utworzenia Tymczasowego Komitetu Rewolucyjnego Polskiego. Ze sprawozdania wynika, że początkowe środki finansowe Polbiura pochodziły od KC RKP i stanowiły: 10.000.000 rubli sowieckich¹¹; 1.000.000 w brylantach; 1.000.000 rubli carskich. Później Komitet otrzymał kredyt na 1.000.000.000 rubli, 3.000.000 przekazała Rewolucyjna Rada Wojenna (Rewwojensowiet) III Armii dla Rewkomu w Białymstoku.

A zatem, na kontach Polbiura znajdowało się w tym czasie: 3.355.322,49 rubli sowieckich; 723.614,40 - carskich; 545.387 - marek. Sumy te, jak wynika z "objaśnienia" składały się m.in. z przekazanych przez Tymczasowy Komitet Rewolucyjny Polski pieniędzy skonfiskowanych przy zajęciu Białegostoku, a także znalezionych w sejfach Banku Białostockiego, częściowo były to sumy pochodzące z salda kont kas Moskiewskiego i Smoleńskiego Sekretariatów Biura.

Tamże, k. 7 - 8

Nr 4. - Ze sprawozdania kasowego Biura Polskiego za okres 1 IX 1919 - 15 IX 1920.

Dochód:

KC RKP - 20.071.000,2

Komitet Wykonaw.

Sekcji Kom.(zlikw.) - 5.539.571,51

T. Rasikos¹² - 1.000.000

Komitet Wykonawczy II
Międzynarodówki - 10.000.000

Razem - 36.610.571,51

Rozchód - Wydatki

Przekazano do Polski - 22. 229.210,21
Wydatki osobowe - 1.079.577,99
Wydatki Organ-administr. - 1.052.969,03
Wydawnictwa - 2.210.685,96
Literatura - 50.579,89
Wydatki podrózne - 660.516,80
Zadatki - 578.838,84
Polbiuro w Mińsku - 697.945,88
Polbiuro Prawobrzeżnej Ukrainy - 5.000.000
Pożyczki - 194.382
Dług Wydziału Literat. - 107.000
Reszta z rachunku kasy - 228.556,05
Bank Narodowy 2.520.307,89 /2.748.863,94

Razem 36.610.571,51

Tamże, k. 10 - 11

Nr 5. - Ze sprawozdania kasowego za 1920 VII 23 - 1920 XI 1 wynika, że z 11.643.065 rubli na pracę nielegalną w Polsce zostało wydane: w rublach sowieckich - 1.200.000; walucie carskiej - 1.697.550,40 i w markach - 446.006,70.

Tamże, k. 58 - 59 v

RCDHIDNNI, zesp. 63, inw. I, sygn. 338.

Sprawozdania finansowe Biura Polskiego przy KC RKP za lata 1919 - 1921.

¹ Marian Stokowski /Szymański/ /1889-1937/ - 1904-1907 czynny w SDKPiL, 1907-1908 więziony. Od 1918 r. w Rosji, działacz / RKP/b/, pracownik Komisariatu Polskiego i funkcjonariusz Ogólnorosyjskiej Nadzwyczajnej Komisji do Walki z Kонтrewolucją i Sabotażem /CzK/. W 1920 pełnomocnik Biura Polskiego KC RKP/b/ przy 4 Armii Frontu Za-

chodniego, w VIII 1920 przewodniczący Komitetu Rewolucyjnego w Łomży. Jego życiorys zob. Księga Polaków, s.801.

² Tadeusz Radwański /1884-1960/ - 1900-1911 działacz SDKPiL, następnie więziony. Od 1917 w RKP/b/, 1918-1919 Naczelnik Wydziału Politycznego Zachodniej Dywizji Strzelców, 1920 funkcjonariusz CzK, w sierpniu 1920 kierownik Wydziału Propagandy, Agitacji i Prasy TKRP w Białymstoku. Jego życiorys zob. Księga Polaków, s.707-708; Polski Słownik Biograficzny /PSB/ T. XXX, Wr. 1987, s. 31-32.

³ Feliks Dzierżyński /1887-1926/ - współzałożyciel SDKPiL, od 1906 jej przedstawiciel w KC SDRP, więzień carski. Od 1917 w CKW grup SDKPiL w Rosji i KC SDPRR/b/, współorganizator powstania zbrojnego w X 1917 w Piotrogradzie, od grudnia t.r. przewodniczący CzK, 1920 członek TKRP w Białymstoku. Jego życiorys zob. Księga Polaków, s. 210-213; Słownik ..., T. I, s. 672-675.

⁴ Danych nie ustalono.

⁵ Możliwe, że mowa o Mieczysławie Łoganowskim /1895-1937/, członek PPS, od 1918 RKP/b/, współpracownik Komisariatu Polskiego w Moskwie, Dowódca I Dywizji Artylerii Lekkiej i Zachodniej Dywizji Strzelców, w 1920 r. komendant wojskowy Białegostoku zajętego przez Armię Czerwoną. Jego życiorys zob. Księga Polaków, s. 518-519.

⁶ Seweryn Buchman (Księżak) /1894- ?/ kierownik magazynów Komisariatu Polskiego w Moskwie. Członek RKP/b/, w 1919 kierował kancelarią i ekspedycją literatury Biura Polskiego KC RKP/b/. W 1920 współpracownik TKRP w Białymstoku, następnie sekretarz i kierownik Wydziału Wydawniczego Komisariatu Polskiego i współpracownik Biura Polskiego RKP/b/ w Moskwie. Jego życiorys zob. Księga Polaków, s. 117-118.

⁷ Wacław Bogucki /1884-1937/ - od 1904 działacz SDKPiL w Białymstoku, 1910-1912 w Niemczech i Stanach Zjednoczonych AP. Wrócił do Rosji, 1917-1918 działał w SDKPiL w Tyflisie i Białymstoku, 1919 przewodniczący Wydziału Specjalnego przy Komisariacie Ludowym Spraw Wewnętrznych Republiki Litewsko-Białoruskiej, 1920 w TKRP w Białymstoku. Jego życiorys zob. Księga Polaków, s. 94; Słownik..., T.I, s. 265-266.

⁸ Wacław Węgliński /1881-1937/ - 1903-1905 działacz SDKPiL w Radzynie, zesłany na Syberię. Od 1915 działacz SDPRR/b/ i 1917-1918 grup SDKPiL w Rosji, uczestnik rewolucji październikowej, 1919 dowódca Oddziału Lotnego Zach. Dywizji Strzelców, prowadził działania dywersyjne na tyłach wojsk polskich, aresztowany 1920, więziony w Cytadeli Warszawskiej, zwolniony za kaucją. 1921-1922 dowódca oddziałów wojskowych CzK. Jego życiorys zob. Księga Polaków, s. 904.

⁹ Wiktor Konopka /1896-1961/ - od 1915 członek SDPRR/b/, uczestnik rewolucji lutowej i październikowej 1917, delegowany z grupą czerwoarmistów do pracy polityczno-propagandowej wśród żołnierzy korpusu gen. J. Dowbór-Muśnickiego na Ukrainie. Od 1919 działacz KPRP w Warszawie. Jego życiorys zobacz Księga Polaków, s. 422-423; Słownik..., T. III, W. 1992, s. 275-276.

¹⁰ Miller Wacław /1887-1937/ - uczestnik młodzieżowych kółek rewolucyjnych, 1905-1908 czynny w SDKPiL, od 1917 w Piotrogradzie, działacz SDPRR/b/ i grupy SDKPiL, zastępca dowódcy artylerii Czerwonej Gwardii. Jednocześnie XII 1917- VII 1918 kierownik Wydziału Prasy Komisariatu Polskiego, od VIII 1919 członek Biura Polskiego KC RKP/b/,

ekspert delegacji na polsko-sowieckich rokowaniach pokojowych w 1920-1921. Jego życiorys zob. Księga Polaków, s. 579-580; PSB XXI, Wr. 1976, s. 233-234.

¹¹ Przekazanie 10 milionów rubli sowieckich dla Polbiura KC RKP/b/ na prośbę F.Dzierżyńskiego potwierdza się protokołem posiedzenia Biura Organizacyjnego KC RKP z 21 VII 1921 r., Nr 38. Zob. Wojna Polsko-Sowiecka, M. 1994, cz. I, s. 147.

¹² Nie ustalono o czym mowa.

Nr IV**1920 r., lipiec 15, Moskwa. - List Edwarda Próchniaka w sprawie stosunku komunistów do wkroczenia Armii Czerwonej w granice Polski.**

Do Biura Polskiego przy KC RKP.

Szanowni Towarzysze!

Wobec tego, iż na porządku dziennym stanęła sprawa stosunku do ewentualnego wkroczenia Armii Czerwonej w granice Polski i od jej towarzyszy Polaków w Rosji mogą być zarządzane informacje o stosunku KPRP do tej ewentualności - uważam za konieczne przypomnieć Wam, iż w tej sprawie otrzymaliście w swoim czasie określone instrukcje. Mianowicie, [w I czy w połowie II roku zeszłego przyjechał do Warszawy tow. F.P.¹, który zakomunikował przeze mnie Komitetowi Centralnemu o możliwości wkroczenia wojsk sowieckich do lubelskiego ze względu na konieczność przejścia tą drogą do Galicji Wschodniej. Nie ręczę oczywiście za to, że towarzysz ten dobrze sformułował tę konieczność. KC omawiał tę sprawę na swoim posiedzeniu i polecił mi zakomunikować tow. F.P. następującą Uchwałę (cytuje z pamięci i wątpię aby Uchwała ta była zaprotokołowana): "O ile względy natury politycznej i wojskowej wymagać będą wkroczenia wojsk sowieckich do lubelskiego należy bezwarunkowo unikać wszelkich kroków, które mogłyby dawać podstawę do zarzutów o chęć włączenia Polski czy jej części do Republiki Sowieckiej. Władze sowieckie winne zupełnie wyraźnie oświadczyć, iż nie jest ich celem jakiegokolwiek bądź uszczuplenie niezależności Polski. Towarzysze nasi (Polacy przybyli, lecz w pierwszym rzędzie miejscowi) winni stworzyć "Komisariat Lubelski Polskiej Republiki Rad". W tym duchu mają być dane instrukcje organizacjom lubelskim. KC prosi aby go uprzedzono o czasie i miejscu ewentualnego wkroczenia, aby mógł poczynić niezbędne zarządzenia, translokacje odpowiedzialnych pracowników.

Na podstawie rozmów z towarzyszami w Warszawie i znajomości ówczesnych stosunków wiem, że dla sprawy rewolucji w Polsce w owym czasie wejście wojsk sowieckich na ziemię polskie uważane było powszechnie za szkodliwe i tylko wzgląd na potrzeby rewolucji rosyjskiej skłonił organizację do powyższej Uchwały.²

Moskwa, g. 15 lipca 1920 r.

E. Próchniak³

RCHIDNNI, zesp. 63, inw. 1, sygn. 173. "Oświadczenia komunistów polskich o stosunku wobec najazdu armii polskiej na Rosję Sowiecką. 1920 luty 2 - 1920 lipiec 15.", k. 4.

¹ Feliks Próchniak-Faliński /1891-1974/. Od 1917 r. członek SDKPiL, następnie KPRP i RKP/b/ w Piotrogradzie, pracownik Komisariatu Polskiego przy Komisariacie Ludowym d/s Narodowości. W końcu 1918 r. wysłany jako kurier do KC KPRP w Warszawie. Po powrocie do Rosji w Wydziale Specjalnym Frontu Zachodniego, 1920 sekretarz techniczny w TKRP w Białymstoku. Jego życiorys zob. Księga Polaków, s. 221.

² Tekst w nawiasach drukowany (zob. przypis 16 do Wstępu)

³ Edward Próchniak /1898-1937/ - brat Feliksa, od 1903 działacz SDKPiL, 1907-1908, 1912 - 1917 więziony, Od 1917 działacz SDKPiL i SDPRR/b/ - RKP/b/ w Moskwie, 1917-1918 komisarz do spraw polskich w obwodzie Moskiewskim, kierownik wydziału w Komisariacie Polskim, współpracownik F. Dzierżyńskiego w WCzK. Od XII 1918 w Warszawie kierował Wydziałem Wojskowym KC KPRP, aresztowany. Po powrocie do Moskwy członek Biura Polskiego KC RKP/b/, VII-VIII 1920 TKRP w Białymstoku.

Nr V

**1920, maj 23 Moskwa. - Zestawienie polskich obozów
jenieckich w Rosji Sowieckiej oraz stanu liczebnego jeńców w
tych obozach.**

miejsowość; liczba jeńców; liczba na porowincji; liczba kom-tów; kom. prowincji.

Kriuków	81	4	4	
Daniłów	210	150	20	
Władimir	200			
Rostów Jarosł.	250	110	7	
Jarosław	534	615	9	
Brikietnaja	100	730	12	
Sormowo	350			
Kostroma	320			
Morszansk	400			
Piter/sburg	5000		1500	
Taszkient	500	3000	50	150
Saratow	5000	20000	58	250
Witebsk	5000	30000-40000	51	
Tambow			30	
Smoleńsk	3000	10000	150	60
Orsza		12000	5	
Briansk	1499	2723	20	
Mińsk				
Charków	9658	2300	160	10
Rostow n.Donem	12000		26	
Krasnojarsk	500	25000	25	
Tiumień	500	6000	30	
Tomsk	1000	22000	57	
N-Nikołajewsk	4000		13	
Homel	8000		13	6
Odesa	2000	5000	95	40
Połock			7	1
Barnauł	1200	3000	7	
Omsk	7000	23000	60	
Irkuck	5000	10000	22	

Woroneż	30000		24
Roboczy pułk	58		
Samara	7000		70
Twer	50 rodzin		10
Bychów			
Piter Bałtflota	475		50
Kungur Drewkom			36
Bielibiej			100
Mozyr	10000		1
registrup	10	125	15
Fergana	211		3

23 V 20

J. Zygorówna¹

Oryginał, maszynopis.

RCHIDNNI, zesp. 63, inw. 1, sygn. 132.

¹ Brak danych

Nr VI

**1920 r. marzec 18 - 1921 r. marzec 22, Moskwa.
Notatki z informacjami o polskich emisariuszach
rewolucyjnych wysłanych do kraju**

"Biuro Polskie prosi okazać wszelką pomoc t. Julianowi Leszczyńskiemu¹, skierowanemu z tajnym zadaniem za linię demarkacyjną."

maszynopis ros.

Moskwa, RCHIDNNI, zesp. 63, inw. I, sygn. 304, k. 3.

"Do Wydziału Specjalnego Armii - Walczakowa² - pseudonim Biuro Polskie przy KC RKP prosi okazać wszelką pomoc t. Marii Łochwickiej, skierowanej z zadaniami za linię demarkacyjną."

Niżej - doczepiony do papieru kawałek białej szmatki, na której znajduje się napis ołówkiem fioletowym następującej treści: "Okazicielka niniejszego tow. Marylka zasługuje na zupełne zaufanie. Jan Czerniakowski".³ Pieczętka: Komunistyczna Partia Robotnicza Polski. Komitet Centralny".

Tamże, k. 5, oryginał, maszynopis ros., dopisek - rękopis pol.

Na karteczce odręczne zapiski: "Ołdak⁴ przyjechał 5 VIII od KC, Walczakowa wyjechała 5 VIII do KC; są wiadomości od S.Ulmana⁵ (czy Uchmana) z Warszawy, że Walczakowa przyjechała do Warszawy 27 IX 20".

Tamże, k.6, rękopis pol.

Na karcie papieru tekst następującej treści:

"Polecenia do Warszawy przez M.:

1. Zakomunikować o przyczynach i celach wkroczenia Armii Czerwonej na teren Polski (przyczyny - natury strategicznej, cel - rozgrom Białej Armii Polskiej).
2. Zakomunikować o zadaniach Tymczasowego Komitetu Rewolucyjnego Polski.
3. Nie dać ewakuować Warszawy.
4. Pamiętać o uwolnieniu wywiezionych więźniów.

5. Zorganizować Warszawski Tymczasowy Komitet Rewolucyjny dla spotkania Armii Czerwonej i wzięcia władzy w swoje ręce.

6. Wysłać agitatorów w Poznańskie".

Dopisane: "Wymienione polecenia otrzymali Ołdak i Walczakowa"
5 VIII 20.

Tamże, k. 7, maszynop. pol.

Na karteczce - "Zaświadczenie dla Stanisława Gawrona", który "zostaje delegowany przez Biuro Polskie KC RKP za linię frontu z pilnym zleceniem partyjnym. Wszystkie władze wojskowe i cywilne muszą okazać w/w towarzyszowi wszelką pomoc przy przekroczeniu linii frontu". Sekretarz.

/podpisu brak/.

U góry napis ołówkiem fioletowym: "onże Mizerkiewicz"⁶.

Tamże, k. 10, maszyn. ros., rękopis pol.

Z ankiety wypełnionej przez Jana Mizerkiewicza: stały mieszkaniec Warszawy, lat 35, wykształcenie - szkoła 3-oddziałowa, zna język polski i rosyjski, przed 1914 r. pracował w fabryce Gerlacha w Warszawie, należał do dzielnic Mokotów i Wola, aresztowany w Warszawie w 1914 r., uwolniony w 1915 r. za kaucją. Brał udział w pracy nielegalnej.

Podpis: imię, nazwisko, pseudonim, nazwisko na które jedzie.

Łagowski Józef, "Żelazny".

5/IX-1920

Własnoręczny podpis - "Jan Mizerkiewicz".

Niżej odręcznie dopisane: przyjechał 7/IX - 20

Skierowany: do kraju

dokąd: do Warszawy

na jaką robotę: dla związku z R. w Warszawie z Biurem Polskim.

jaką drogą: na Grodno.

Uwaga poufna: poinformować Warszawę, iż dwie osoby zostały do nich posłane z Białegostoku, niewiasta Maryla Florian (z powrotem), jeżeli Maryla przyjechała (tak w tekście - aut.)

Tamże, k. 11; druk i rękopis jęz. pol.

15/IX 1920. Grodno. Biuro Polskie przy C.K.R.K. w Mińsku.

"Posyłam zaświadczenie i atestat. Proszę zawiadomić o tym Rugat -? Rugaj-?. Z towarzyskim pozdrowieniem Jan Mizerkiewicz (Żelazny).

Niżej na tekście czarnym ołówkiem napis: "Załatwione 22 IX 1920. Dokumenty dane tow. Krygier".⁷

Tamże, k. 12, rękopis pol.

22/IX-20. "Szanowny tow. Szpak!⁸

15-go sierpnia wyjeżdżam na tamtą stronę. Z Grodna jadę do

(tak w tekście - aut.) Mam nadzieję, że przejadę. O warunkach przejazdu poinformuję was tow. Skarbek⁹. Tow. Pawłow-go nie zastałem. Wyjechał do Smoleńska.

Z tow. pozdrowieniem. Żelazny.

Grodno 15 IX 1920"

Tamże, k. 13, rękopis pol.

Kilka dokumentów, związanych prawdopodobnie z Leonem Sitarskim¹⁰, m.in. bilet delegata na 12 Ogólno-Miejską konferencją partyjną RKP wydany na nazwisko Krumpolewskiego (k. 12), podobny bilet na 11 Ogólną konferencję partyjną S-Petersburskiej organizacji RKP (k. 13), bilet wstępu na 1-sze posiedzenie Międzynarodówki 19 VII 1920 w Pałacu Uryckiego w Petersburgu (k. 14).

Napisane na maszynie zaświadczenie wydane Leonowi Czarnemu o przejściu linii frontu.

Napisane od ręki w języku rosyjskim i wydane 12 IX 20 zaświadczenie następującej treści: "Okaziciel niniejszego Leon Czarny zostaje delegowany przez Biuro Polskie KC RKP(b) z pilnymi partyjnymi bardzo ważnymi zadaniami do Zamościa. Wszystkie władze sowieckie i partyjne prosimy okazać w/w towarzyszowi wszelką pomoc na drodze jego przejazdu. Sekretarz Próchniak".

Tamże, k. 14 - 15, maszynop. ros.

Drukowana w języku polskim ankieta z fotografią wypełniona przez Leona Sitarskiego, z której wynika, iż Leon Sitarski, ur. we wsi Syrokomla w pow. łukowskim, ma 26 lat, wykształcenie domowe, z zawodu szewc, zna język polski i rosyjski. Przed 1914 r. pracował w Warszawie w zakładach przemysłowych do aresztowania w 1913 r.

Został zwolniony w Orle w 1917 r., tam działał w Radzie Orłowskiej i związkach zawodowych. Do KPRP wstąpił w 1918 r. w Warszawie; w ziemi łukowskiej wraz z Walczakiem tworzył organizację i wydział miejski. Od 1912 r. należał do PPS w Warszawie, został aresztowany w 1913 r. i do 1917 przebywał w Orle.

Nazwisko, na które jedzie - Leon Sitarski "Czarny"

5 IX 1920.

Jedzie: do Krasnegostawu

dla związku z Warszawą i Lublinem

dla pracy w wojsku.

Dyrektywy i zadania: jedzie przede wszystkim do Krasnegostawu skąd przedostaje się do Lublina i Warszawy. Do Warszawy jedzie w celach nawiązania związków z K.C. i utworzenia punktu w Lublinie i w Krasnymstawie. Adresu w Warszawie nie dostaje. Korzysta ze znanych sobie adresów. Porozumiewa się z pełnomocnikiem Biura Polskiego przy I-ej Armii Konnej co do stosunków z tamtą stroną. Specjalność - praca wśród robotników rolnych. Dano informacje co do poglądu na przyszłość wojny i rewolucji i przyczyny odstąpienia.

Otrzymał - 10.000 rubli sowieckich, 200 - carskich i palto, a także 16.370 marek na drogę".

Tamże, k. 16, druk i rękopis pol.

Napisane na maszynie po rosyjsku zaświadczenie dla Zygmunta Skiby¹¹.

Napisane odręcznie po rosyjsku zaświadczenie: "Okaziciel niniejszego tow. Zygmunt Skiba został delegowany przez Biuro Polskie KC RKP(b) z pilnym partyjnym i b. poważnym zadaniem do Zamościa. Sekretarz Próchniak".

Drukowana w języku polskim i wypełniona przez Zygmunta Domagalskiego ankieta z fotografią, z której wynika, że Z. Domagalski, ur. w Częstochowie, ma lat 32, wykształcenie domowe, introligator, zna język rosyjski i polski, pracował w fabryce Haukiego w Częstochowie.

Od 1905 r. w organizacji, w bojówce w Radzynie, szeregowy armii carskiej, ostatnio interesował się robotą rolną. W 1907 r. uciekł za granicę, był karany w okresie okupacji niemieckiej w 1915-1916 r., w 1919 r. należał do Rady Delegatów w Zagłębiu.

Jedzie pod nazwiskiem - SKIBA

Jest skierowany do Hrubieszowa na pracę wśród robotników rolnych.

Dyrektywy: jedzie do Warszawy przez Hrubieszów, gdzie po umówieniu się z KC w Warszawie ma pracować za porozumieniem z pełnomocnikiem Biura Polskiego przy I-ej Armii Konnej'.

Tamże, k. 19, maszynop. - rękopis pol. ros.

Napisane na maszynie po rosyjsku zaświadczenie dla Leona Witkowskiego z zapisem z boku - "Wajdał"¹².

Drukowana w języku polskim i wypełniona przez Stanisława Wajdała ankieta, z której wynika, że pochodzi z Warszawy, ma 32 lata, ukończył szkołę wiejską, z zawodu - tokarz mechaniczny, zna języki polski, rosyjski i trochę niemiecki. Pracował w warsztatach Kolei Nadwiślańskiej.

W 1908 r. na zesłaniu w Jakucku należał do grupy SDRP do 1913 r., po zwolnieniu przebywał w Warszawie, zatem - na robotach w Niemczech, ostatnio pracował w Warszawie jako kolporter. Do r. 1908 należał do PPS.

Może jechać do kraju jako kurier.

Pseudonim "Leon" - Stanisław Wajdał.

Na razie może pracować na kolei w Moskwie, zatem ma powrócić do Warszawy. Wyjedzie 13 IX 20".

Tamże, k. 20 - 21, druk i rękopis pol.

Pokwitowanie:

"Odebrałem od tow. Boguckiego¹³: walonki 1, biekieszę 1, surduty 1, kamizelkę 1, kapełusz 1, walizkę 1. Ogółem - 6 przedmiotów.

30 IX 20 (Maksymowicz) E.Kundzicz¹⁴.

Wydrukowana w języku polskim i wypełniona przez (Maksymowicza) Kundzicza ankieta, z której wynika, iż ur. w pow. grodzieńskim "... "obłasti Białostockiej, ma lat 32, żonaty, z zawodu tkacz, Polak. Członek partii od 1914 r. Od 1905 należał do ND i JZP. W 1908 był zesłany do gubernii orenburskiej. W r. 1913 - aresztowany w Łodzi, po czym przebywał w więzieniach Polski i Rosji do 1917 r. W Polsce pracował w fabrykach Częstochowy i Łodzi, od r. 1917 pracował w Moskwie i Kursku, po 1917 w Wilnie i Mińsku w czasie trwania tam władzy sowieckiej; zatem pracował w Białymstoku i Mińsku w czasie "okupacji polskiej", później zajmował kierownicze stanowiska w Radzie związków Zawodowych w Mińsku.

Informacje dodatkowe:

Wyjechał z Mińska 2 XI 1920 na Wilno z obywatelem Ziewitanem, wziął 100.000 rubli, ma wręczyć je Narowskiemu¹⁵ w Wilnie, 10.000 - dostał na drogę.

Zadania:

Poinformować organizację wileńską o nielegalnej organizacji Mińskiej, skontaktować Wilno z Warszawą, nawiązać stosunki z Białymstokiem, zakomunikować Warszawie - KC - o wyjeździe Stefy¹⁶, Heli¹⁷ i Falińskiego.¹⁸

15 X - wiadomość od t. Powostnika - ?¹⁹, który przyjechał z Wilna z poleceniami do Z.B. Litwy. Maksymowicz przybył do Wilna, pieniądze wręczył tow. Narowskiemu. Narowski miał pozostać w Wilnie, gdy miasto zostanie zajęte przez Polaków.

Tamże, k. 22 - 23, masz. rękopis pol. ros.

Drukowane w języku polskim i rosyjskim zaświadczenie o wysłaniu Goldmana²⁰ i Siwersa²¹ na stację Oszmiany. Odręcznie dopisane po polsku: "pojechali razem z Falińskim" (przekreślone i napisano ponownie: "Ze Stefą i Helą. 29 IX 20. Pojechali przez Wilno".

Podobne zaświadczenie po polsku: "Polbiuro KC RKPb deleguję za linię frontu ob. Goldmana i Siwersa"; odręcznie dopisane -^a "To jest Pomeranc"^a

Tamże, k. 24 - 25, maszyn. ros., rękopis pol.

Wystawione 29 IX 1920 zaświadczenie o delegowaniu "za linię frontu Tańskiej".

Drukowana w języku polskim i wypełniona przez Stefanię Przedecką ankieta z fotografią, zaznacza się, że stary pseudonim - Mariańska, obecnie - Tańska.

Dopisane odręcznie - "wyjechała do Warszawy przez Wilno"

29 IX 20

Tamże, k. 26 - 28; druk i rękopis pol. i ros.

Wystawione 29 IX 20 zaświadczenie o delegowaniu za granicę t. Korskiej.

Drukowana w języku polskim i wypełniona przez Helenę Krygier ankieta z fotografią, z dopiskiem - pseudonim "Hanka", a także - "wyjechała z Mińska na Wilno do Warszawy 29 IX 20"

Tamże, k. 29 - 31; druk i rękopis pol. ros.

spisana odręcznie kopia telegramu otrzymanego 23 X 1920:

"Z Berlina 20/X

"Otrzymany 21/X g. 20 i odszyfrowany 22 g. 20

Moskwa Do Czyczerina

Biuro Polskie. Prздеcka, Krieger, Rupiewicz²², Hercberg²³ - przybyli szczęśliwie. Milion rubli otrzymał Mandrzycki (Majchrzycki)²⁴ przeniósł się do pracy do Berlina. Proszę przekazać Unslichtowi²⁵, iż Mandrzycki dotychczas... (tak w dok. - aut.) propozycji od niego nie otrzymałem". 15.X.1920

Brodowski²⁶ 18.X.1920 Kopp

Tamże, k. 32, rękopis ros.

¹ Julian Leszczyński (Leński) (1889-1937) - Od 1905 działacz SDKPiL, w 1917 Komisarz Komisariatu Polskiego przy Komisariacie Ludowym d/s Narodowości, członek CKW grup KPRP w Rosji, 1919-1920 funkcjonariusz Biura Polskiego KC RKP/b/, 1920 delegat TKRP przy Radzie Wojskowo-Rewolucyjnej Frontu Południowo-Zachodniego - ekspert strony radzieckiej w rokowaniach polsko-radzieckich w Rydze. Jego życiorys zob.: Księga Polaków, s. 492-493; PSB XVII.

² Prawdopodobnie Władysława Próchniak (1898-1983) - od 1917 członek SDPRR/b/ w Piotrogradzie, następnie w RKP/b/ i KPRP, w 1919-1920 była jednym z głównych kurierów partii. Jej życiorys zob. Księga Polaków, s. 694.

³ Nie ustalono kto występuje pod tym pseudonimem.

⁴ Prawdopodobnie mowa o J. Leszczyńskim, bo skierowany w XI 1919 r. do pracy nielegalnej w Kraju Józef Ołdak-Ołdakowski od maja 1920 do 1921 przebywał w więzieniu.

⁵ Prawdopodobnie Ulman - Ulanowski Władysław (1893-1937) - działacz PPS, od 1915 SDKPiL - KPRP, członek Centralnego Wydziału Zawodowego KC KPRP

⁶ Mizerkiewicz Jan (1885-1972) - 1905-1908 członek SDKPiL oraz od 1917 SDPRR/b/ i RKP/b/ uczestnik rewolucji październikowej w Saratowie, komisarz d/s polskich, w VIII 1920 zmobilizowany na Front Zach. w celu prowadzenia działalności dywersyjnej w Wojsku Polskim. 7 IX 1920 ponownie skierowany do pracy nielegalnej w Polsce.

⁷ Helena Gasperska-Krygier (1899-1969) - członek RKP/b/ w Moskwie, 1918 pracowała w Komisariacie Polskim przy Komisariacie Ludowym d/s Narodowości, od 1919 w Wilnie w redakcji organu CKW Grup KPRP w Rosji "Młot", aresztowana przez władze polskie, więziona na Łukiszkach, potem w obozie w Dąbiu pod Krakowem, w ramach wymiany więźniów politycznych w 1920 wróciła do Moskwy. Jej życiorys zob. Księga Polaków, s. 249; Słownik, T. II, s. 198-199.

⁸ Prawdopodobnie Ignacy Szpak (1900- ?) - od 1919 członek RKP/b/, w 1918-1920 na kursach dowódczych Armii Czerwonej, następnie na różnych stanowiskach w dowództwie Armii Czerwonej. Jego życiorys zob. Księga Polaków, s. 829.

⁹ Bolesław Skarbek-Szacki (1888-1933) - od 1906 działacz PPS Frakcji Rew. w Kijowie, w 1916 przeszedł do PPS Lewicy, od 1917 członek SDPRR/b/ - RKP/b/, 1918 kierownik Wydziału Kultury Komisariatu Polskiego w Kijowie, 1919-1921 kierownik Wydziału Polskiego w Radzie Wojskowo-Rewolucyjnej Frontu i Okręgu Zach. i jednocześnie kierownik Biura Polskiego KCKP/b/ Ukrainy. jego życiorys zob. Księga Polaków, s. 767.

¹⁰ Leon Sitarski (1885 - ?) - patrz dokument.

¹¹ Zygmunt Domagalski (1888 - 1943), patrz dokument. Jego życiorys zob. Słownik, T. s. 607-608.

¹² Stanisław Wojdał (1888 - ?) - od 1907 działacz PPS, patrz dokument.

¹³ Waclaw Bogucki - zob. Nr III przyp. 7

¹⁴ Edward Kundzicz (Krwawnicki Józef) (1889-1921) - 1905-1913 członek NZR, na zesłaniu w Rosji, członek grupy SDKPiL w Kursku, przewodniczący Gubernialnej Rady Wygnańczej, instruktor CzK, od I 1919 w Wydziale Specjalnym CzK w Wilnie, w maju t.r. skierowany do pracy w KPRP w Białymstoku, działacz KPLiB w Mińsku, w VIII 1920 w TKRP w Białymstoku. Jego życiorys zob. Księga Polaków, s. 460.

¹⁵ Ksawery Nasberg-Narski (1896-1937) - do 1916 w POW i PPS, następnie PPS Lewicy, od 1918 - RKP/b/ w Moskwie. W Armii Czerwonej m.in. naczelnik Wydziału Politycznego i członek Trybunału, komisarz kontrwywiadu Frontu Zach., III-VIII 1920 naczelnik Wydziału 15. Dywizji Kawalerii. We IX 1920 skierowany na Litwę. Jego życiorys zob. Księga Polaków, s. 599-600

¹⁶ Stefania Przedecka (1879-1937) - od 1904 członek SDKPiL, 1913-1916 w więzieniu i na zesłaniu. Od 1917 SDPRR w Moskwie, członek Kolegium Komisariatu Polskiego w Moskwie, w 1920-1921 funkcjonariusz KPRP w Polsce, 24 VIII 1921 aresztowana w Będzinie. Jej życiorys zob. Księga Polaków, s. 695-696; PSB XXVIII, s. 700-702.

¹⁷ Helena Gasperska-Krygier - zob. przyp. 7

¹⁸ Edward Próchniak-Faliński zob. Nr IV przyp. 1

¹⁹ Nie ustalono o kim mowa.

²⁰ Nie ustalono o kim mowa.

²¹ Prawdopodobnie Chaim Pomeranc (1890 - ?) członek RKP/b/ od 1918, służył w Batalionie Internacjonalistów w Ufie do 1920, następnie zastępca kierownika Wydziału Oświaty w Jekaterynburgu. Dalsze losy nie znane.

²² Franciszek Rupiewicz (1893 - ?) - kapitan w 2. Korpusie Polskim do VII 1917, następnie w Rewolucyjnym Pułku Warszawskim i Zach. Dywizji Strzelców, od V 1920 w dyspozycji Ogólnorosyjskiego Sztabu Głównego. Jego życiorys zob. Księga Polaków, s. 731.

²³ Hercberg - zob. Nr VII przyp. 4

²⁴ Nie ustalono o kim mowa.

²⁵ Józef Unszlicht (1879-1937) - od 1900 SDKPiL, 1913-1917 w więzieniu i na zesłaniu. Od 1917 SDPRR/b/ i kierownictwie piotrogrodzkiej grupy SDPRR SDKPiL, członek Piotrogrodzkiego Komitetu Wojskowo-Rewolucyjnego i Rady Organizacji Rewolucyjno-Demokratycznych Komisariatu Polskiego przy Komisariacie Ludowym do Spraw Narodowości, od VII 1920 w Biurze Polskim KC RKP/b/. 1917 w Radzie Wojskowo-Rewolucyjnej Frontu Zach., VII-VIII 1920 członek TKRP w Białymstoku. Jego życiorys zob. Księga Polaków, s. 880.

²⁶ Stefan Bratman-Brodowski (1880-1937) - od 1903 działacz SDKPiL i Czerwonego Krzyża, w 1918 pracownik misji dyplomatycznej RSFRR w Szwajcarii, następnie w Moskwie pracownik Komisariatu Ludowego Spraw Zagranicznych, działacz RKP/b/, od IX 1919 sekretarz Biura Polskiego KC RKP/b/, od V 1920 zastępca członka Biura. Jego życiorys zob. Księga Polaków, s. 110-111; Słownik ..., T. I, s. 302-303.

Nr VII

1920 r., marzec 17, Smoleńsk. - Informacje przekazane przez członków KPRP, którzy wrócili do Rosji na zasadzie umowy o wymianie.**I. INFORMACJE I DANE OD TOWARZYSZA ALBRECHTA.¹**

Tow. Albrecht był wysłany 16 maja 1919 r. przez C.K.W. razem z Władzią Pawłowską² do Wilna poszukać pozostawionych w Wilnie i schowanych pieniędzy i związania organizacji białostockiej z organizacjami Wileńską i Warszawską - z Warszawy przywieźć klucz dla komunikacji C.K.W. z Krajem. Przyjechał szczęśliwie razem z Władzią do Wilna. W skrytce, gdzie były schowane pieniądze, znaleźli tylko dwie próżne walizki i skórzaną kurtkę i papierki tekturowe z pieczęciami od 500 rublówek, natomiast pieniędzy nie było.

Wtedy Władzia zdecydowała pojechać z powrotem, tem bardziej, że związku z organizacją nie mogła znaleźć, natomiast t. Albrecht był zmuszony czekać na przepustkę z Wilna do Warszawy. Czekał 18 dni i był aresztowany 12 czerwca w Kontrrazwiedce, dokąd poszedł po przepustkę. Przyczyną aresztu była ankieta, która znajdowała się w kontrrazwiedce, wypełniona w Moskwie w sekcji S.D.K.P.i L, I-go listopada 1919 r. (oryginał). Tę ankietę pokazywali na badaniu. Na drugi dzień był przeprowadzony na Łukiszki. Naznaczyli, jako komunistę do obozu. Kontakt z organizacją miejscową cały czas nie miał. Siedział nie bacząc na postanowienie o przeniesieniu do obozu, we więzieniu. Komunikował się we więzieniu z aresztowanym t. Niedzwiedzkim³, kolejarzem, którego później zwolniono - pojechał do Warszawy. Później skomunikował się z tow. Horwackim⁴ i przez niego został zapisany na listę wysłanych do Rosji. W ten sposób przyjechał.

II. INFORMACJE I DANE OD TOWARZYSZA LEOPOLDA JANECKIEGO.

Tow. Janecki L.⁵ był pomocnikiem instruktora I lekkiego artyleryjskiego dywizjonu I baterii. Wywołany przez t. Celmerowskiego⁶ i posłany na tamtą stronę dla formowania partyzantów. Aresztowany był przez żandarmerje polską po drodze do Głębokiego na drugi dzień po przejściu demarkacyjnej linii. Podejrzewane się wydały pieniądze, że pod jedną serją i nowo. Bez sądu był internowany w Łukiszkach, a z więzienia do Dąbia do obozu, gdzie siedział. Z informacji nic dać nie może procz następujących. W Wilnie siedzą: Klys⁷, Forjasz⁸, Skuin z 12-ej armii⁹, Zosia strzyżona z Ługi¹⁰. Żandarmi poszukują Miłskiego i Krasnego, którzy podobno mają być w Moskwie. W Dąbiu w obozie są następujący komuniści: Worobjow¹¹, był w śledczej komisji w Wilnie, Reszke¹² i Mirek¹³, Józek¹⁴, który jechał na Węgry. Reszke twierdził że zasypała go Helena Górka.¹⁵

III. INFORMACJE i DANE OD TOW. W.J. WĘGLIWSKIEGO¹⁶

W Mokotowie przed wyjazdem otrzymał list od t. Mendelbauma¹⁷, w którym ten prosił zakomunikować nam, że robota dobrze stoi i że spodziewają się przewrotu I-go maja r.b. U fraków wyłania się trzecia opozycja. Proszą o nadesłanie pieniędzy, których zupełnie nie mają. Tow. Radłowski¹⁸ mówił, że sytuacja jest lepsza niż się wydaje.

IV. INFORMACJE I DANE OD TOW. KRIEGIER¹⁹

1/ Informacje w liście Makowskiego²⁰ (w uwadze)

2/ W obozie w Dąbiu nie ma innych tt. partyjnych, prócz t. Reszke, pozostawionego w Mińsku. Opinie ma niedobłą, mówią, że ukradł partyjne pieniądze.

3/ T. Makowski jest w Krakowie od listopada 1919 r., pracuje nielegalnie, zachowywał się względem siedzących w Dąbiu najlepiej.

4/ Zaaresztowana została w Wilnie w pierwszych dniach maja 1919 r. razem z tt. Przeddecką, Kopczyńską²¹ i Dąbrowską²². Po zbadaniu wszystkie tt. zostały wypuszczone. Tt. Przeddecka, Kopczyńska i Kriegier musiały codziennie meldować się w żandarmerii; prawie każdorazowo były badane. W końcu maja tt. Kopczyńska, Przeddecka uciekły do Rosji, tt. Dąbrowska zaś i Kriegier były powtórnie zaaresztowane i wsadzone do więzienia. T. Dąbrowska po 2-ch miesiącach została wywieziona do Warszawy i tam zwolniona. Obecnie znajduje się w Częstochowie.

5/ Na badaniach zwykle wypytywano o innych towarzyszy, najbardziej o Radwańskiego²³, Ciechowskiego²⁴, Przeddecką, Muklewicza²⁵, Leszczyńskiego²⁶. T. Cichowskiego posądzają o skradzenie pieniędzy z C.K.O.

6/ W więzieniu na Łukiszkach siedziała do 22 grudnia, potem po badaniu została wywieziona do obozu w Wadowicach koło Krakowa, skąd, po przebyciu jednego dnia przewieziona była do obozu w Dąbiu, też koło Krakowa, gdzie znajdowała się do chwili wyjazdu do Rosji.

DODATEK DO INFORMACJI T. KRIEGIER. WYCIĄG Z LISTU MAKOWSKIEGO.

Jak zobaczycie się z naszymi tow. to powiedźcie, że w zeszłym tygodniu aresztowano: Ciszewskiego²⁷, Were²⁹, Truskiego²⁹ i Warskiego³⁰. Pozatym już dawniej Tradycję³¹ i kilku innych. Janek³² dostał 8 lat katorgi. Pozatym straszny brak floty czasami uniemożliwia robotę. Pracować strasznie ciężko, prowokują nas wszyscy jedni z obowiązku drudzy dla sportu, a trzeci których najwięcej, - ideowo. W tej ostatniej grupie i PPS dzielnie przysługują się Ojczyźnie. Jednak nastrój mas jest coraz bardziej rewolucyjny. Nadzwyczajnie dobre wrażenie wywołała ostatnia nota pokojowa. Nawet PPS-owcy chcą choć w części zdążyć za masą - lewieją. Niechaj nasi dają znać o sobie. W tej chwili nowa wiadomość. W Łodzi aresztowani Tymowski³³ (Tymorski) i Kott³⁴.....

Braterskie pozdrowienie dla całej Sowieckiej Rosji i jej bojowników.

Uwaga I. Informacje tow. Węglińskiego³⁵ pod żadnym względem nie zasługują na zaufanie.

Uwaga II. Informacje innych towarzyszy nic interesującego pod względem partyjnym nie zawierają.

Informacje od tow. Hercberga, który się widział z Władzią, dotychczas nie otrzymałem.

Podpis V. Dolecki³⁶

17 III 20

Smoleńsk

RCHIDNNI, zesp. 63, inw. 1, sygn. 199, k. 3-3a-3b.

¹ Jan Emil Albrecht /Taranowski/ (1882-1938) - od 1905 działacz SDKPiL, 1908 - 1914 na zesłaniu na Syberii. Od 1917 w Moskwie, działacz SDPRR/b/, żołnierz Czerwonej Gwardii. W V 1919 skierowany do pracy nielegalnej w Polsce, aresztowany i do marca 1920 więziony w Wilnie. Jego życiorys zob. Księga Polaków, s. 25; Słownik..., T. I, s. 60 - 61.

² Prawdopodobnie Władysław Próchniak. Zob. Nr 6 VI, przyp. 2.

³ Lucjan (Lucjusz) Niedźwiedzki - działacz Związku Ewakuowanych Kolejarzy, z jego ramienia w Radzie Organizacji Rewolucyjno-Demokratycznych, kierownik Wydziału Kolejowego Komisariatu Polskiego przy Komisariacie Ludowym do Spraw Narodowości, następnie sekretarz Komisariatu Polskiego w Moskwie. Delegowany do Sztabu Zachodniej Dywizji Strzelców, w 1919 aresztowany przez władze polskie w Wilnie. Jego życiorys zob. Księga Polaków, s. 603.

⁴ Pod nazwiskiem Horwecki działał Władysław Hercberg (1899- po 1927). Od 1916 działacz SDKPiL, następnie RKP/b/, w 1918 pracownik Wydziału Informacji Komisariatu Polskiego w Moskwie, od X t.r. emisariusz w Centralnym Biurze Komunistycznym Partii i Organizacji Krajów Okupowanych (przez Niemców), m.in. działał na Górnym Śląsku. Jego życiorys zob. Księga Polaków, s. 307.

⁵ Leopold Janecki (1893 - ?) - 1909 SDKPiL, w 1917 wstąpił do RKP/b/ i Czerwonej Gwardii, w 1918 skierowany do Zach. Dywizji Strzelców. Na początku 1920 prowadził działalność wywiadowczą w Polsce. Jego życiorys zob. Księga Polaków, s. 331.

⁶ Władysław Celmerowski (1895-1937) - 1905-1912 członek PPS, następnie SDKPiL i RKP/b/. W 1917 w Moskwie agitował wśród polskich żołnierzy, wybrany do Rady Organizacji Rewolucyjno-Demokratycznych. Od 1918 służył w Rewolucyjnym Pułku Czerwonej Warszawy, potem w Zach. Dywizji Strzelców (komisarz brygady, naczelnik Wydziału Politycznego). W VIII 1920 pełnomocnik TKRP w Białymstoku. Jego życiorys zob. Księga Polaków, s. 133-134; Słownik..., T. I, s. 384-385.

⁷ Jan Kłys (1896 - ?),- od 1917 członek SDKPiL, SDPRR/b/ - RKP/b/ w Piotrogradzie, potem w Łudze. Od XI 1918 pracownik Wydziału Politycznego Zach. Dywizji Strzelców, w 1919 działał w Mińsku, wzięty do niewoli na Froncie Zach. Jego życiorys zob. Księga Polaków, s. 407.

⁸ Franciszek Foriasz (1899-1937) - od 1909 działacz SDKPiL, 1915-1917 w Zarządzie pietrogradzkiej grupy SDKPiL, równocześnie działacz SDPRR/b/. W 1918 delegowany do

Wilna, pracował w Wydziale Specjalnym Komisji Śledczej, od IV 1919 w Mińsku, funkcjonariusz Wydziału Specjalnego CzK. Delegowany do pracy propagandowej w Polsce został 20 X 1919 aresztowany przy przekroczeniu granicy. Jego życiorys zob. Księga Polaków, s. 230-231; T II, s. 124-125.

⁹ Nie ustalono o kim mowa.

¹⁰ J.w.

¹¹ J.w.

¹² Julian Reszke (Anczak) (1888-1937) - od 1904 czynny w SDKPiL w Zagłębiu Dąbrowskim, 1907-1917 w więzieniu i na zesłaniu, współzałożyciel grupy SDPRR/b/ zesłańców politycznych. Od 1917 w Charkowie, członek Komitetu RKP/b/, 1919 organizator Biura Werbunkowego do Zach. Dywizji Strzelców i Komisariatu Polskiego, w VII t.r. delegowany do Mińska, działał w nielegalnym komitecie KP/b/ Białorusi, we IX t.r. aresztowany przez władze polskie, więziony w Mińsku, Wilnie i Dąbiu. Jego życiorys zob. Księga Polaków, s. 716 - 717.

¹³ Nie ustalono o kim mowa.

¹⁴ J.w.

¹⁵ J.w.

¹⁶ Zob. Nr III przyp. 8.

¹⁷ Bernard Mandelbaum (1888-1953) - działacz "Promienia" w Petersburgu, propagandysta grupy SDKPiL, w 1917 kierownik Wydziału Kultury i Oświaty Komisariatu Polskiego przy Komisariacie Ludowym d/s Narodowości, w 1918 członek Komitetu Głównego Związku Wojskowych Polaków (Lewicy). Po powrocie do Polski czynny w KPRP, od 19 VII 1919 więziony w Mokotowie. Jego życiorys zob. Księga Polaków, s. 543-544; PSB XIX, s. 470-472.

¹⁸ Nie ustalono o kim mowa.

¹⁹ Zob. Nr VI przyp. 7.

²⁰ Jerzy Franciszek Makowski (1889-1937) - przed 1914 w PPS i Związku Strzeleckim, 1914-1917 więziony przez władze carskie, od 1917 współpracownik Komisariatu Polskiego przy Komisariacie Ludowym d/s Narodowości, członek RKP/b/, organizator i dowódca 2. Brygady Zach. Dywizji Strzelców, 1919 zastępca komisarza ludowego Spraw Wojskowych Republiki Litewsko-Białoruskiej, od IV 1919 działał nielegalnie w Polsce, współorganizator strajku kolejarzy w 1920, aresztowany i skazany na bezterminowe ciężkie więzienie, w 1921 w drodze wymiany więźniów politycznych wyjechał do RFSRR. Jego życiorys zob. Księga Polaków, s. 536.

²¹ Jadwiga Kopczyńska-Leszczyńska (1891-1931) - członek RKP/b/ od 1918 r., współpracownik Komisariatu Polskiego, w 1919 skierowana do pracy agitacyjnej w Polsce, aresztowana w Wilnie, zbiegła z więzienia. Następnie pracownik Centralnego Biura Polskiego Oświaty przy Komisariacie Ludowym Oświaty RFSRR. Jej życiorys zob. Księga Polaków, s. 491-492.

²² Brak danych.

²³ Zob. Nr III przyp. 2.

²⁴ Kazimierz Cichowski (1887-1937) - działacz SDKPiL od 1907 r., 1915-1917 czynny w Polskim Stow. Robotniczym "Promień" w Petersburgu i sekretarz Zarządu grupy SDKPiL, od 1918 działacz RKP/b/, zastępca Komisarza Komisarjatu Polskiego, w XII 1918 skierowany do Wilna, m.in. komisarz finansów w rządzie Litewskiej Republiki Radzieckiej; IX 1919-VII 1920 w Wydziale Politycznym Frontu Zach., V-VII 1920 członek Biura Polskiego KC RKP/b/ i do 1 IX członek Komitetu Rewolucyjnego w Wilnie. Jego życiorys zob. Księga Polaków s. 148-150; Słownik T. I, s. 428-430.

²⁵ Romuald Muklewicz (1890-1938) - od 1906 działacz SDP Litwy, następnie PPS-Lewicy, od 1917 w Piotrogradzie, czynny w SDPRR/b/, sekretarz Wydziału Mobilizacyjnego Komisarjatu Polskiego, 1919 kierownik Wydziału Werbunkowego Rady Wojskowo-Rewolucyjnej Zach. Dywizji Strzelców, od IV 1920 komisarz Sztabu Frontu Zach., VII-VIII przewodniczący Komitetu Rewolucyjnego w Wilnie. Jego życiorys zob. Księga Polaków, s. 591-592; PSB t. XXII, s. 256-258.

²⁶ Zob. Nr VI przyp. 1.

²⁷ Józef Ciszewski (1876-1937) - od 1899 w PPS, 1906-1918 działacz PPS-Lewicy, następnie KPRP. Aresztowany 8 II 1920, zwolniony w 1921 wyjechał do Rosji Radzieckiej; członek WKP/b/. Jego życiorys zob. Słownik ..., T. I, s. 433-435.

²⁸ Marianna Koszutska - Wera Kostrzewa (1876-1939) - od 1902 członek PPS, 1906-1918 ideolog i przywódca PPS-Lewicy, następnie KPRP. Aresztowana II 1920 i ponownie 14 VII 1920, przebywała m.in. na Pawiaku i we Wronkach, zwolniona 1921, emigrowała do Rosji Radzieckiej. Jej życiorys zob. Słownik, T. III, s. 318-322.

²⁹ Efroim Truskier - Franciszek Fiedler (1880-1956) - od 1905 w SDKPiL, 1915-1918 członek Zarządu Krajowego, 1918 wszedł do KC KPRP, aresztowany II 1920, więziony m.in. we Wronkach i obozie w Dąbiu, zwolniony IV 1921. Jego życiorys zob. Słownik, T. II, s. 88-89.

³⁰ Adolf Warszawski-Warski (1868-1937) - jeden z założycieli i przywódców SDKPiL, następnie KPRP. Aresztowany II 1920, zwolniony 1921. Jego biografie zob. Z Pola Walki, 1959. Nr 1, s. 181 - 207, 1982 Nr 1-2, s. 163-181.

³¹ Stanisław Budzyński (1894-1937) - od 1912 działacz SDKPiL, 1915-1916 więziony, 1917 w Zarządzie sekcji SDKPiL w Moskwie i Komitecie SDPRR/b/. Od k. 1918 działał nielegalnie w Polsce, m.in. kierował Wydziałem Wojskowym KC KPRP. Aresztowany XI 1919, w drodze wymiany jeńców więźniów politycznych w 1920 wrócił do Rosji. Jego życiorys zob. Księga Polaków, s. 121-123; Słownik, T. I, s. 347-349.

³² Nie ustalono o kim mowa.

³³ Brak danych.

³⁴ Jakub Kott (1873-1920) - od 1900 PPS, 1906-1908 jeden z kierowników PPS-Lewicy w Łodzi, od 1918 w KPRP, aresztowany 12 II 1920 i wysłany do obozu w Dąbiu, prowadził tam głódówkę, która spowodowała jego śmierć 27 VIII 1920. Jego życiorys zob. Słownik, T. III s.380.

³⁵ Zob. Nr III przyp. 8.

³⁶ Jakub Fenigstein - Dolecki (1888-1937) - od 1904 działacz SDKPiL, 1912-1916 w więzieniu i na zesłaniu, w Saratowie działacz SDPRR/b/ i grupy SDKPiL, od 1917 w Piotro-

grodzie, w 1918 komisarz d/s reewakuacji jeńców i wygnańców, 1919 delegowany do Republiki Litewsko-Białoruskiej, członek Rady Rewolucyjnej Zach. Dywizji Strzelców i Wykładowca na Kursach Czerwonych Dowódców w Mińsku. IX 1919 - VII 1920 członek Biura Polskiego KC RKP/b/, w 2 poł. t.r. uczestniczył w pracach Biura w Smoleńsku. Jego życiorys zob. Księga Polaków, s. 190; Słownik, T. II, s. 75-76.

Nr VIII

1921 r., kwiecień 4. - Sprawozdanie Konstantego Brodzkiego, pełnomocnika d/s wywiezionego z Polski mienia, krytykujące delegację sowiecką za ustępliwość wobec Polski

SPRAWOZDANIE K. BRODZKIEGO¹, PEŁNOMOCNIKA DO SPRAW EWAKUOWANEGO Z POLSKI MIENIA I ARCHIWUM².

Do

Biura Polskiego CK RKP

Załączam kopię kolejnego miesięcznego sprawozdania ze swojej pracy za mies.[iać] marzec. Ze sprawozdania tego w połączeniu z poprzednim wynika, iż plan ogólny pracy, jej kierunek i szczegóły organizacji zostały wypracowane i przedstawione Kolegium Komisarjatu Ludowego Spraw Zagranicznych. Odpowiednie nici organizacyjne zostały nawiązane.

Łącznie z podpisaniem pokoju między RSFSR i USRR i Polską Rzeczypospolitą zadanie moje, jako odpowiedzialnego politycznego pracownika ze strony Biura w tej dziedzinie, zostało więc w zupełności spełnione. W działalności tej trzymałem się ściśle wskazówek Biura, stale go informując o swojej pracy.

Przebieg rokowań w Rydze i taktyka tam ze strony Sowieckiej delegacji stosowana odbiegała znacznie od naszych politycznych wskazań i były nieraz im wręcz przeciwne. Zwłaszcza dotyczy to ogólnej linii taktycznej, dzięki czemu atuta będące w naszym ręku /np. zabytki/ zostały przegrane. W rezultacie Rosja i Ukraina - **zmuszone** /podkreślenie autora/ zostały do oddania więcej niż naszym zdaniem należało i nie stworzono z zagadnienia "zabytków" tej przeciwwagi jaka była przez nas wskazana dla spraw natury ekonomicznej i politycznej /uznanie Przedstawicielstwa Rady regencyjnej/.

Uważam za swój obowiązek jeszcze raz nadmienić, iż tezy nasze nie były poparte z należytem autorytetem i energią, przy czym na miejscu w Rydze wytworzyła się dziwna sytuacja, gdyż z jednej strony politycznym przedstawicielem Biura był tow. Leszczyński³, który w sprawozdaniach swoich do Biura zaznaczał zgodność swoich poglądów i przeprowadzonej przez się linii z naszym stanowiskiem z drugiej jednak strony tow. Miller⁴, który publicznie i czynnie dał ostry wyraz swej krańcowej rozbieżności z nami w tym względzie, a specjalnie w sprawie mienia kulturalno-historycznego znaczenia, występował w delegacji w charakterze delegowanego przez Biuro eksperta politycznego do spraw właśnie zabytków i archiwów. Jednocześnie CK dało mandat tow. Ter-Oganesowi⁵, który przedstawił zdanie rozbieżne z naszym i popierał politycznie ekspertów rosyjskich wyrażających nacjonalistyczne rosyjskie nastroje.

Za zajęte więc przez Delegację Sowiecką błędne stanowisko, ja osobiście w żadnym wypadku odpowiedzialności ponosić nie mogę.

Przyjmując wszystko wyżej powiedziane pod uwagę i powołując się na uchwałę Biura przed moim wyjazdem do Rygi powziętą, wnoszę, iż nastąpił czas odwołania mnie od obecnej roboty. Nadmieniam przy tym, iż udział mój w obecnej pracy był związany z udziałem w niej w charakterze mego pomocnika tow. Wnorowskiego⁶, który już został z tej pracy wycofany. Odwołanie mnie jest wskazane ze względów organizacyjnych, gdyż należało by, aby ci towarzysze Rosjanie, którzy będą przeprowadzali umowę, wzięli się i do kierownictwa organizacji odpowiedniej pracy przygotowawczej, a również ze względów osobistych, gdyż wyczerpanie i stan nerwowy przy wytworzonych stosunkach czynią mą pracę nie - wydajną.

4 IV 1921

K. Brodzki

Kopia, maszynopis, jęz. pol.

RCHIDNNI, zesp. 63, inw. I, sygn. 54, k. 7.

¹ Zob. Nr I przyp. 1.

² Dokument ten nabiera szczególnej wymowy w konfrontacji z "Tajnym raportem Wojkova", ukazującym z całą jaskrawością dążenia strony sowieckiej do najdalej idącego ograniczenia zobowiązań wynikających z Traktatu Ryskiego w sprawie zwrotu wywiezionego z Polski mienia gospodarczego i kulturalnego. Możliwe, że właśnie krytyka Brodzkiego inspirowała taką postawę radzieckich delegatów w Mieszanej Komisji Specjalnej nad wykonaniem Ryskiego Traktatu Pokojowego. Zob. **J. Kumaniecki**, *Tajny raport*, op. cit., Rozdział IX-XII.

³ Zob. Nr IV przyp. 1.

⁴ Zob. Nr III przyp. 10.

⁵ Brak danych.

⁶ Władysław Wnorowski (1897 - ?) - członek RKP/b/, 1918 sekretarz Komisariatu Polskiego w Piotrogradzie i Moskwie, następnie kierownik Wydziału d/s Komisji Likwidacyjnej b. Królestwa Polskiego, od 24 IX 1919 sekretarz Biura Polskiego KC RKP/b/, 1921-1923 przewodniczący i sekretarz rosyjsko-ukraińskiej delegacji w Polsce. Jego życiorys zob. *Księga Polaków*, s. 925.

Nr IX

1921 r. luty 21 - 1921 r. marzec 4, Moskwa. - Okólniki i zalecenia w sprawie pozyskiwania jeńców polskich na rzecz idei komunizmu.

"Nie przewidziane do publikowania. Bardzo pilne.

Do Komitetów partyjnych gubernii, gdzie znajdują się polscy jeńcy".

Dokument daje się w streszczeniu. Autor pisze m.in. "na znacznych przestrzeniach RFSRR zgromadziła się dość znaczna ilość jeńców polskich armii" i stwierdza, że ostatnio często słyszało się narzekania na to, że pracownicy obozów sowieckich postępowali z jeńcami jak te zwyczajnymi "klientami" obozów koncentracyjnych, zapominając o tym, że polscy jeńcy mogliby odegrać rolę "bolszewickiego bakcyła" po powrocie do kraju i rola ta byłaby tym większa, czym większą troskę o byt jeńców wykazałyby organa administracji obozowej.

Dalej informuje o likwidacji Polskiego Wydziału PUR¹ i przejściu obozów pod kierownictwo Głównego Zarządu Robót Publicznych i Powinności, w związku z czym jeńcy polscy z resortu Spraw Wewnętrznych przejdą pod zarząd tego ostatniego. Wobec zbliżania się okresu wymiany jeńców wojennych z Polską, KC proponował zrobić wszystko "aby jak najskuteczniej wykorzystać czas, który jeszcze pozostał do rozpoczęcia wymiany, na rzecz pracy wśród polskich jeńców wojennych". M.in. radzono polepszyć warunki bytowe, zorganizować rozrywki etc.

Kierownik Kancelarii Biura Polskiego KC w Moskwie

/brak podpisu/

Oryginał, maszynopis, jęz. ros.

RCHIDNNI, zesp. 63, inw. I, sygn. 197, k. 1

OKÓLNIK NR 2

Miesiąc luty 1921 r.

SEKCJA POLSKA przy LUDOWYM

KOMISARIACIE OŚWIATY W MOSKWIE

DO WSZYSTKICH POLSKICH SEKCJI OŚWIATOWYCH W ROSJI

O Pracy oświatowej wśród jeńców.

W chwili obecnej na obszarze Rosji Sowieckiej oprócz jeńców Polaków z wojny imperialistycznej znajduje się dość znaczna ilość jeńców z ostatniej wojny klasowej polsko-rosyjskiej.

Jeńcy ci w przeważnej swej ilości są to robotnicy fabryczni i folwarczni oraz biedota wiejska.

Wszyscy oni podzieleni są na dość liczne grupy i umieszczeni w poszczególnych guberniach i powiatach w tak. zw. obozach jenieckich.

Pod względem oświatowym i politycznym olbrzymia większość z nich stanowią jeńcy zupełnie nie umiejący pisać i czytać czyli tak zwani analfabeci. Reszta to ludzie nawpół pi-semni, lecz mało uświadomieni pod względem politycznym.

Wobec tego, że po zawarciu pokoju Rosji z Polską prawie wszyscy jeńcy powrócą do Kraju, pożądanem jest, ażeby wrócili oni uświadomieni politycznie i uzbrojeni w umiejętność czytania i pisania, która da im możliwość walczyć skuteczniej o nowe, lepsze życie.

To też w chwili obecnej jednym z najważniejszych i najbardziej bojowych zadań Polskich Sekcji Oświatowych w miejscowościach, gdzie są obozy jenieckie, jest sprawa szerzenia wśród jeńców oświaty czyli walka z analfabetyzmem oraz uświadomienie ich pod względem klasowym. Niestety, na podstawie posiadanych przez nas wiadomości Sekcje Polskie prawie zupełnie nie zajmowały się sprawą oświatową wśród jeńców.

Uważając stan taki za nienormalny i nader szkodliwy - Sekcja Polska przy Ludowym Komisariacie Oświaty jak najkategoryczniej poleca miejscowym Sekcjom Oświatowym:

Po 1/ Natychmiast po otrzymaniu niniejszego okólnika sprawdzić czy w promieniu działania Sekcji nie znajduje się obóz jeniecki, a jeśli znajduje się to:

po 2/ porozumieć się z pełnomocnikami gubernialnymi oraz instruktorami do spraw jenieckich jak również z komendantami i komisjami oświatowymi w obozach jenieckich w celu przeprowadzenia jak najbardziej planowej i skutecznej walki z analfabetyzmem wśród jeńców.

po 3/ udzielenie energicznej pomocy i wskazówek, tyjących się organizacji pracy oświatowej w obozach w ogóle a walki z analfabetyzmem wśród jeńców w szczególności:

a/ przez dokładne wyjaśnienie liczby analfabetów i półanalfabetów.

b/ przez utworzenie z nich odpowiednich grup dla planowej roboty.

c/ przez wyłonienie wśród jeńców sił nauczycielskich, a w razie niemożności uczynienia tego - zmobilizowanie do tej pracy miejscowych nauczycieli.

d/ przez zarejestrowanie tych grup jak również i nauczycieli w odpowiednich miejscowych komisjach do walki z analfabetyzmem.

e/ przez uzyskanie od tych komisji lub też za ich pośrednictwem wszelkich pomocy naukowych, jakoto: tablic, kredy, kajetów i t.p. jak również i wynagrodzenie dla nauczycieli.

f/ przez dostarczanie elementarzy dla dorosłych i abecadeł ruchomych.

po 4/ Oprócz walki z analfabetyzmem pomagać komisjom oświatowym jenieckim w organizowaniu w obozach: klubów, bibliotek, czytelni, kółek dramatycznych, muzycznych i t.d. jak również służyć im pomocą w wyszukiwaniu prelegentów dla prowadzenia odczytów i pogadanek.

po 5/ Pracę nad społeczno-politycznym uświadomieniem jeńców prowadzić w ścisłym porozumiewaniu się i według wskazówek miejscowych organizacji partyjnych.

i po 6/ Co miesiąc nadsyłać do Sekcji Polskiej przy Ludowym Komisarjacie Oświaty w Moskwie sprawozdanie o robocie oświatowej w obozach jenieckich.

UWAGA: W razie, gdyby miejscowe komisje do walki z analfabetyzmem, Wydziały Oświatowe lub też inne władze miejscowe w niedostatecznym stopniu okazywały pomoc sekcjom Polskim w prowadzeniu roboty oświatowej wśród jeńców, Sekcje Polskie natychmiast winny zwrócić się telegraficznie do Sekcji Centralnej w Moskwie z żądaniem poczynienia odpowiednich kroków w celu usunięcia napotykaných przeszkód.

Uważając robotę oświatową wśród jeńców za najpierwszy i najgłówniejszy obowiązek Polskich Sekcji Oświatowych, Centralna Sekcja w Moskwie jeszcze raz zaznacza, że całkowita odpowiedzialność za zły stan oświatowy w obozach jenieckich narówni z wyznaczonymi pełnomocnikami i instruktorami do spraw jenieckich nieść będą Sekcje Polskie w tych miejscowościach, gdzie znajdują się obozy jenieckie.

Kierownik Sekcji Polskiej

przy Ludowym Komisarjacie Oświaty: SRZEDZIŃSKI²

Pieczętka

Moskwa, RCHIDNNI, zesp. 63, inw. 1, sygn. 197, k. 3-3a-3b.

INSTRUKCJA O METODACH AGITACJI WŚRÓD JEŃCÓW.

1. Powrót do burżuazyjno-szlacheckiej Polski kilkudziesięciu tysięcy jeńców wojennych z republik radzieckich winien być czynnikiem sprzyjającym rozwojowi ruchu rewolucyjnego we współczesnej Polsce.

2. Przed naszą pracą agitacyjną stoją wobec tego dwa wielkie cele natury politycznej: po - pierwsze, ostudzić zapał "powrotowy" masy jenieckiej i po drugie jak najlepiej przygotować ją do walki w Polsce po stronie proletariatu.

3. By wywiązać się z powyższego zadania podejście do omawianej sprawy towarzyszków występujących przed jeńcami winno być niezmiernie ostrożne. Pod tym względem napraszają się przede wszystkim następujące omówienia czyli zastrzeżenia:

a/ komuniści Polacy bynajmniej nie pragną zatrzymać w Republikach Sowickich powracających do Polski jeńców

b/ my doskonale wiemy jak bardzo jeńcy nacierpieli się podczas wojny i przez pierwszy czas pobytu u nas z powodu chorób, braku odzieży i ciężkich warunków żywnościowych i

c/ zrozumiała jest dla nas ich chęć powrotu do domu do rodzin i do swoich warsztatów pracy.

4. Wskazane zastrzeżenia niezbędnem jest czynić w każdym przemówieniu na wiecu i w każdej pogadance. Wogóle wiece choćby z udziałem najlepszych mówców nie mogą być uważane za wystarczający środek agitacji, iż przeciwnie bezwarunkowo zalecane są co-

dziennie stałe pogadanki, jako podstawa naszej agitacji szczególnie w danej chwili gdy tak mało czasu oddziela nas od wyjazdu jeńców.

5. Argumentacja nasza w przemówieniach mityngowych a tembardziej w pogadankach winna nie ograniczać się ogólnymi przesłankami i hasłami, lecz opierać się na danych rzeczowych.

6. By wzmocnić w jeńcach sympatje do Republik Sowieckich i ochłodzić ich zapał do burżuazyjnej "ojczyzny" musimy przypominać im, jak tutaj dzielono się z nimi ostatnim kęsem chleba i resztkami zapasów odzieży, jak za braci ich tu uważano, którym starano się pobyt uprzyjemnić i uczynić nie niewole lecz miłą gościnę; winniśmy powoływać się na to, że jeżeli nie zawsze sytymi byli, to dla tego, że w zrójnowanym przez wojnę kraju głodnym był również robotnik ukraiński, że wszakże obecnie stan żywnościowy całej ludności robotniczej znacznie się polepszył i że władza Robotniczo-Włościana przeprowadziła cały szereg zarządzeń w dziedzinie polityki rolnej, aprowizacyjnej i międzynarodowej wymiany towarów, mających na celu podniesienie dobrobytu klasy robotniczej (dekret o nadaniu włościanom ziemi na własność na 9-letni przeciąg czasu, dekret o zamianie kontyngentu żywnościowego przez podatek naturalny i dekret o polepszeniu położenia klasy robotniczej).

7. By rozsiać złudzenia jeńców co do tego, że w Polsce jakoby mieliby znaleźć spokój, dobrobyt i wolność i by przyszykować ich do walki rewolucyjnej przeciwko burżuazji i rządowi polskiemu - niezbędne jest otwierać im oczy na rzeczywisty stan rzeczy w Polsce, zaznajmiając ich z zaborczą polityką rządu polskiego która pcha Polskę ku nowym powikłaniom wojennym (patrz: nasze tezy p.n. "Co wiedzieć win powinien każdy do Polski wracający jeńiec lub uchodźca?");

z polskim militarystem i polską dyplomacją (patrz: nasze przeglądy krytyczne polskiej prasy zakordonowej);

z rolą rosyjskich białogwardystów w Polsce (patrz: "Trybuna Komunistyczna" Nr 12 (42));

ze stanem ekonomicznym (zastój w przemyśle, bezrobocie) i żywnościowym (orgie pańskie i panamy rządowe, nędza i głód ludu pracującego);

z położeniem materialnym (praca zarobkowa w zestawieniu z drożyzną) i uciskiem politycznym klasy robotniczej (areszty i wymawianie pracy strajkującym, rozpędzanie związków zawodowych, konfiskata pism i gazet i t.d.) i wreszcie z walką rewolucyjną robotników przemysłowych i rolnych prowadzoną w klasowych związkach zawodowych i pod przewodnictwem Komunistycznej Partii Polski (zdradzieckie i tchóźliwe stanowisko P.P.S., która obecnie znalazła się "na lodzie").

(powyższe wiadomości na podstawie przeglądów prasy krajowej - informacje Nr.Nr. 1-5, a także "Na Barykady" Nr 1 i 2).

8. Podkreślać, że wszystko co o Polsce się mówi, czyni się na podstawie wiadomości, zaczerpniętych z burżuazyjnej prasy krajowej wszystkich kierunków politycznych.

9. Po każdej pogadance zachęcać słuchaczy do czynienia zapytań - udzielenie wyczerpujących odpowiedzi.

Agitprop Biura Polskiego K.C.K.P.U.

RCHIDNNI, zesp. 63, inw. 1, sygn. 197, k. 7.

Do wszystkich Punktów Agitacji i Komitetów Partyjnych.

Zgodnie z Umową o repatriacji jeńców i uchodźców między Rosją Sowiecką a Polską, podpisaną w Rydze 6 marca b.r. rozpocznie się ewakuacja jeńców i uchodźców Polaków do Polski zaś Rosjan do Rosji Sowieckiej. Każdego tygodnia zgodnie z umową ma być odprawionych w każdą stronę 4 eszelony (transporty).

Przed wszystkimi komitetami partii i punktami agitacji stają w związku z tym poważne i odpowiedzialne zadania, z jednej strony serdecznie po komunistycznemu przywitać naszych braci, męczenników jeńców czerwonoarmistów, zaś z drugiej po komunistycznemu pożegnać się z jeńcami i uchodźcami Polakami, pamiętając, iż powracający czerwonoarmiści muszą pomóc nam w doprowadzeniu do końca rewolucji wtedy jak wyjeżdżający do Ojczyzny Polacy muszą stać się pochodnią naszej rewolucji w Polsce.

W związku z powyższym wszystkie komitety partyjne i Biura Polskie przy nich, a także punkty agitacyjne w tych miejscowościach gdzie znajdują się polskie obozy jenieckie i przez które będzie przebiegała droga Polaków na Zachód muszą zaopatrzyć się w wystarczającą ilość literatury w języku polskim, wyłonić z miejscowych komunistów Polaków wystarczającą ilość kadry agitacyjnej.

Wszystkie komitety partyjne i punkty agitacyjne w miejscowościach, do których będą przybywać powracający czerwonoarmiści i przez które będzie przebiegała ich droga do domu muszą zwrócić specjalną uwagę na zaopatrzenie jeńców z czerwonoarmistów w literaturę, zorganizować dla nich koncerty, mityngi itd.

Do zakresu obowiązków wszystkich partyjnych i sowieckich placówek agitacyjno-propagandowych należy się nie tylko propaganda ustna i piśmienna, lecz ogólna pomoc punktom ewakuacyjnym w ruchach transportów, zaopatrzenie jadących w żywność, gorącą wodę itd.

Treść agitacji musi być dokładnie przemyślana i zawierać co następuje:

Sytuację Rosji Sowieckiej i krajów kapitalistycznych.

Sytuację robotników w Rosji Sowieckiej i w krajach kapitalistycznych w związku z kryzysem paliwowym u nas i kryzysem ekonomicznym na Zachodzie.

Rosja Sowiecka jako kraj dyktatury proletariatu dzieliła się z Polakiem jeńcem wszystkim co posiadała, pamiętając, że to jest oszukany przez panów i księży brat robotnik i chłop. Pańska Polska traktuje czerwonoarmistów jak "zbuntowanych niewolników", żeby w ten sposób trzymać pod batem swoich niewolników.

Obowiązkiem czerwonoarmisty powracającego do swojej Sowieckiej Socjalistycznej ojczyzny jest sprzyjanie odrodzeniu kraju przez polepszenie życia robotników i chłopów w Rosji Sowieckiej, przez uporczywą pracę własną.

Obowiązkiem Polaka jeńca jest oswobodzenie robotników i chłopów Polski od pańskiego i ententowskiego wyzysku i niewoli.

W propagandzie muszą być wykorzystane wszystkie środki techniczne komitetów partyjnych i punktów agitacji. M.in. będzie to gramofon, do którego w ostatnich dniach zostały nagrane i będą rozestane pierwsze 2 płyty w języku polskim.

Ze wszystkimi problemami agitacji i propagandy w języku polskim prosimy zwracać się do Biura Polskiego KC RKP, Moskwa Wozdwiżenka 4.

Biuro Polskie KC RKP

Wydział Agitpunktów Gławpolitproswieta

Tłum. z rosyjskiego rękopisu.

RCHIDNNI, zesp. 63, inw. I, sygn. 197, k. 8-8v.

¹ Zarząd Polityczny Rewolucyjnej Rady Wojskowej Republiki.

² Antoni Szredziński (1892-1930) - od 13 XII 1917 prezes Polskiej Rady Wygnańczej w Łudze, przewodniczący Komitetu Wykonawczego Polskiego Stronnictwa Ludowego Lewicy, od 1919 - członek RKP/b/, IV 1919 uczestnik walk o Wilno, 1919-1920 członek Biura Polskiego Komitetu Moskiewskiego RKP/b/. Jego życiorys zob. Księga Polaków, s. 789.